NÖRO-PSİKANALİZ

Saffet Murat Tura

Sub specie aeternitatis...
(Sonsuzluk bakımından...)

I. Giriş

I.1. 1990'larda New York Psikanaliz Enstitüsü

Son birkaç yıl içinde etkinliği artan ve muhtemelen yirmibirinci yüzyıl psikoterapisine yön verecek yeni bilimsel zihniyetin ilk örneklerinden birini; nöro-psikanaliz akımını tanıtmak istiyorum bu yazıda.

Önce konudan biraz uzaklaşma pahasına da olsa nöro-psikanaliz ve insan psikolojisini nörolojik bir disiplin olarak yerleştirmeye çalışan benzeri yaklaşımların insan zekâsının temel özelliğinin kaçınılmaz bir aşaması olduğunu anlatmak istiyorum.

Türümüzün dörtbuçuk milyar yıl olduğu düşünülen gezegen tarihinin yaklaşık olarak ancak son yüz-yüzelli bin yıllık zaman diliminde ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Anlaşılan evren tarihinin oldukça yeni sayılabilecek doğal oluşumlarından biriyiz. Üstelik paleoarkeolojik verilere bakarsak türümüzün ilk örnekleri otuz bin yıl gibi kısa bir zaman öncesine kadar başka bir insansı türle paylaşmış olmalı dünyayı; Homo Neandertalis'le. Neandertallerin biz Homo sapiens sapienslerle giriştiği evrim yarışında doğal olarak ayıklandığı kabul ediliyor.

Anlaşıldığı kadarıyla bedensel olarak bizden daha güçlü olan Neandertaller aynı zamanda konuşma yeteneğine de sahipti muhtemelen. Çünkü onlardan kalan kafataslarında beyinlerindeki konuşmayla ilgili Broca merkezinin gelişmiş olduğunu gösteren izler bulmanın ötesinde yüksek karmaşıklıkta toplumsal örgütlenmeler kurabildiklerine ve üç veya daha fazla ögeden fazla bileşeni olan araçlar yapabildiklerine dair paleoarkeolojik bulgular da elde ediyoruz; bugün evrim yarışından geriye kalan en yakın akrabalarımız şempanzeler nadiren üç ögesi olan alet yapabilir (Bk.Corballis; 1991, Wills; 1993, Byrne; 1995). Yani anlaşılan bizim bir "dorzolateral prefrontal korteks" işlevimiz olan sekansiyel (yani zaman içinde ardışık eylemleri düzenli bir dizgede bir araya getirerek uzun süreye yayılmış bütünsel bir eylem planlamaya, imgelem ve dil sayesinde geleceği hesap ve manipüle etmeye dayanan) tarzda düşünebilme özelliğimize de sahipti Neandertaller. Peki ama Neandertaller neden kaybetti evrim yarışını? Neandanterlerin hazin sonuyla ilgili soruya ikna edici delillerle desteklenen ilginç bir yanıt verilmeye çalışılmıştır aslında. Neandertal zekâsı modüler yapıdaydı, oysa insan zekâsı modüler değildi bu yanıta göre. Bir başka deyişle insanlar farklı bilgi alanlarında elde etikleri bilgileri bir araya getirip bütüncül bir kavrayışa ulaşmaya dönük bir zihinsel faliyet içindeydiler. Oysa Neandertaller farklı bilgi alanlarını birleştirip bütüncül bir kavrayışa ulaşamıyordu ve bu nedenle yarışı kaybetmişti (Mithen, 1996).

Bütün delillerine rağmen bu ilginç tezin doğruluğundan tam olarak emin olamıyoruz tabii. Çünkü, en azından bugün Neandertaller de insan türü bünyesinde yorumlanıyor genellikle. Ama kesinlikle emin olduğumuz bir şey var; insan zekâsı farklı bilgi kaynaklarından elde ettiği, değişik kavramlarla ifade edilip düşünülebilen, hatta ilk bakışta çelişik görünen bilgileri ilişkilendirerek daha yüksek bir kavrayış düzeyine sıçrayabilir. Aslında tarih boyunca insan zekâsının en büyük tutukusu da bu olmadı mı zaten?

1990'ların başında New York Psikanaliz Enstitüsü'nde bu insani yönde tipik bir adım atıldı. Nöro-psikolog ve psikanalist Karen Kaplan-Solms ve Mark Solms beyin hasarlı bir grup nörolojik hastayı mümkün olduğunca tipik analitik çerçeveye uygun koşullarda analize veya analitik psikoterapiye aldılar ve elde etikleri bulguları Enstitü bünyesinde sundukları düzenli seminerlerle tartışmaya açtılar. Analizler ağırlıklı olarak Karen Kaplan-Solms tarafından yürütülmüşken teorik tartışmalar ve açıklamalar daha çok Mark Solms'a aitti. (Kaplan-Solms ve Solms 2000). Freud, 1895 tarihli erken çalışması olan ve ancak ölümünden sonra basılan "Bilimsel Bir Psikoloji Projesi"nde psikolojiyi, nörolojik bir disiplin olarak yerleştirmeye çalışmıştı zaten. Ama bu çalışma aşağıda ele alacağımız nedenlerle yüzyıllık bir kesintiye uğramıştı. Solms'lerin gayretiyle başlayan ve büyük vaadlerle dolu bir geleceğin ilk adımlarından biri olarak gördüğüm "nöro-psikanaliz" akımının hedefi bu çerçevede daha kolay anlaşılabilir; bu yazıda önemli bulduğum bazı tezleri bakımından ele alacağım bu akımı.

Solms'ler çalışmalarını önemli bir tespitten yola çıkarak temellendirdiler. O güne kadar beyin hasarlı hastalar yanlızca standart nöro-psikolojik testlerle ve deneylerle bilişsel nörolojik bilim açısından ele alınmıştı. Halbuki bu hasarlı beyinlerin psikanalitik çerçevede "derin psikanalitik psikoloji" açısından değerlendirilmesi iki açıdan önemli sonuç verebilirdi. İlk olarak hasarlı beyinlerin psikanalitik çerçevede gözlenen zihinsel süreçlerinden yola çıkarak normal psikanaliz sürecinin nasıl bir nörolojik bilme (neuroscience'a) dayandığının saptanması ve bu yolla da psikanalitik metapsikolojinin nörolojik bilimle temellendirilmesi, en azından ilişkilendirilmesi mümkün olabilirdi. İkinci ve daha iddialı teze göreyse nörolojinin açıklamakta kısmen de olsa henüz yetersiz kaldığı bazı nörolojik tabloları ve sendromları (mesela anozognoziyi; yani hastalığının farkında olmama durumunu) psikanaliz çerçevesinde geliştirilen kavramlarla açıklamak hedefleniyordu. Şahsen birinci hedefleri bakımından Solms'leri başarılı bulmakla beraber ikinci hedeflerine yönelik çabalarına daha ihtiyatlı ve şüpheci yaklaşmamız gerektiğini düşünüyorum. *İmago*'nun gelecek sayısında yer almasını planladığım "Bastırmanın Muhtemel Nörobiyolojik Açıklamasına Dair" adlı yazımda nöro-psikanalizin nörolojik bilime katkı girişimini tartışıp alternatif bir tez ileri süreceğim. Okumakta olduğunuz yazıdaysa gene tartışmaya açık bulmakla beraber Solms'leri özellikle daha başarılı bulduğum birinci tezleri bakımdan ele alıp tanıtacağım.

Aşağıda ele alacağım bazı istisnai çalışmalar bir kenara bırakılırsa yirminci yüzyıl boyunca psikanaliz ve genel olarak psikoterapiyle nörolojik bilimler genellikle ayrı ayrı yollardan yürüdü ve ilerledi. Anlaşıldığı kadarıyla kaçınılmaz bir süreçti bu. Freud, daha önce sözünü ettiğim erken "proje"sinden sonra insanlığın nörolojinin henüz başında olduğunu farketmiş (onun zamanında sinir sisteminin en temel hücreleri olan nöronlar bile ancak gözlenmeye başlamıştı) nörolojik olarak açıklanmakta o gün için yetersiz kalınan ama bilhassa nevrotik ve kısmen de psikotik vakalarda gözlenen psişik fenomenlerin temel biyolojik ilkelere dayanan veya en azından biyolojik ilkelerle ters düşmeyen teorik bir açıklamasını verebilmek için fiktif ve metaforik bir dile dayanan yeni bir kuramsal açıklama denemesi geliştirmişti; metapsikoloji.

Freud'a göre yararlı ama geçici bir kuramsal açıklama çabasıydı metapsikoloji; yirmi-otuz sene sonra gelişecek nöroloji ve biyokimya, metapsikolojinin kavramlarının yerini alacaktı. Ama nörolojik bilim Freud'un umduğu hızla gelişemedi maalesef; yaklaşık yüzyıl beklemek gerekti. Üstelik bir dönemde, yüzyılın ortalarında bu iki disiplinin yeniden bir diyalog imkânı yakalaması bazı erken ve yanlış bulgular nedeniyle imkânsız gibi görünmeye başlandı. Çünkü psikanaliz ve nörolojik bilim kaçınılmaz olarak ayrı ayrı yollarında ilerlerken beklenen gelişme beklenmedik bir arıza yarattı; psikotrop ilaçların ilk ve ilkel örneklerinin bulunmasıyla beraber yüzyılın ortalarında büyük bir atılım gösteren organik psikiyatri çalışmaları, psikanalizi giderek gözden düşürmeye başladı. Bu farmakolojik adım bugün değeri pek bilinmeyen büyük bir gelişmeydi gerçekten; eskiden ömür boyu akıl hastanelerinde tutulmak zorunda kalınan veya ancak lobotomi gibi cerrahi yöntemler denenerek kontrol altına alınmaya çalışılan ağır vakalar (mesela hebefrenik şizofrenler) bile sosyal salah dönemleri yaşayabiliyor, kliniklerin bugünden bakınca hayal bile edilemeyecek sefil "tımarhane" görünümü bile hızla değişiyordu. Psikofarmakolojinin ve insan genetiğinin gelişimi özelikle tıp kökenli terapistleri yaptıkları işten şüphe duyar bir duruma

sokuyordu. Bir dönemde psikiyatride kısa bir süre için de olsa "belki bir umut" gözüyle bakılan psikoterapi ve psikanalize giderek hafif küçümseyici bir tutumla yaklaşılmaya başlanmıştı; bu da madalyonun olumsuz yüzüydü. Psikanaliz ve psikoterapi için işler tersine dönmeye başlamıştı psikiyatri bünyesinde.

Psikanaliz ve psikoterapiye yönelik bu küçümseyici yaklaşımın sebebi genetiğin psikiyatride yanlış ve aşırı lineer-determinist bir yorum kazanmasıydı. Oysa tıp fakültelerinde okutulan o dönemin genetiği bile, her ne kadar gümüzün biyolojik olarak yaşam boyu inter-aktif gen anlayışını yeterince geliştirememiş olsa dahi gene de "genotip-fenotip" ayrımını önemle vurguluyor ve genomun çevre koşullarıyla etkileşim içinde nihai fenotipi ortaya çıkardığını delillendiriyordu. Elbette psikiyatrlar bütün bu tıbbi genetik bilgilerine rağmen boşuna yanlış bir nörolojik genetik anlayışına ulaşmamıştı; bazı nedenleri vardı böyle düşünmelerinin. Bir dönemin psikiyatrisine egemen olan yanlış lineer-genetik determinist yaklaşımın altında yatan bilimsel kanaat nöronun, bedendeki diğer pek çok hücreden farklı olarak bölünerek (veya başka bir şekilde) çoğalamayacağı; yani sinir sistemi gelişiminde belli kritik bir aşamadan sonra önemli bir değişikliğin olamayacağı, dolayısıyla hücre yenilenmesi yoluyla "rejenerasyonun" da (kabaca söylemek gerekirse dokunun kendini onararak iyileşmesinin de) gerçekleşemeyeceğine yönelik bazı erken bilgiler ve bulgulara dayanıyordu. Bugün bu erken bulgu ve kanaatlerin yanlış olduğunu gösteren çok sayıda güvenilir çalışma var. (Bu konuda ayrıntılı bir literatür taraması için bk. Cozolino; 2002). Ama daha önemli bir bulgu, insan beyninin işlevsel değişim için zorunlu olarak hücre yenilenmesine ihtiyaç göstermemesi. Tekrar döneceğiz bu konuya.

Bir kez beyin genetik olarak belirlenmiş, statik bir organ olarak düşünüldüğünde psikanaliz ve psikoterapilere tıp ve pikiyatri çevrelerinde nasıl şüpheyle bakılmaya başlandığını anlamak kolaylaşır. Bugün bile psikiyatrinin bu kötümser "fatalistik" döneminin etkilerinden kurtulabilmiş, üstümüzdeki yılgınlığı tam olarak atabilmiş değiliz henüz. Bu "fatalistik" dönemde hastaların bir bölümünün psikiyatrlar yerine sezgisel olarak klinik psikologları tercih etmesi haklı ve insani bir tepkidir; açıkça itiraf edelim, farmakolojide kazandığı başarıdan başı dönen psikiyatri yanılmıştı.

Oysa son yirmibeş yıl içinde çok gelişmiş teknolojik aygıtlar ve araçlarla yapılan detaylı nörolojik bilim çalışmaları bu statik beyin anlayışını hızla değiştirmiş ve beyin çok daha dinamik, değişken bir organ olarak görülmeye başlanmıştır. Üstelik nörolojik bilim, bazı bakımlardan psikanalizin temel kavramı olan bilinçdışı zihinsel işleyişiyle kimi benzerlikler gösteren beyin işlevlerini de saptamıştır. Fakat nörolojik bilimciler belki psikanalize erken bir taviz vermiş olmak kaygısıyla veya belki kastetikleri zihinsel-bilişsel mekanizmaların psikanalizin ele aldıklarından farkını vurgulamak için "bilinçdışı" (unconscious) sıfatı yerine bazen (mesela hafıza ve öğrenme sistemleri söz konusu olduğunda) "örtük" (implicit) bazen de (mesela dikkat mekanizmaları söz konusu olduğunda) "bilinçsiz" (nonconscious) terimlerini kullanmayı tercih ederler. Bilhassa bu ikinci kaygıyı anlıyorum ve ben de aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışacağım gerekçelerle "bilinçdışı" terimini sadece psikanalitik anlamda "bastırılmış" zihinsel süreçleri nitelemek için kullanmayı tercih ederim.

Demek ki psikanaliz için nöro-psikanaliz çatısı altında nörolojik bilimlerle yeniden bütünleşmek bakımından iki önemli dayanak noktası ortaya çıkmaktadır.

1) Nöronal gelişim (nörogenez) ve nöronal plastisite: İnsan beyni duyusal modaliteler (görme, duyma, işitme vs.) için ilk kortikal sinaps düzeyini oluşturan birincil duyusal alanları ve bedensel hareketin başlatılmasını sağlayan motor kortikal alanları (yani idiotipik neokorteks) bakımından geniş ölçüde türün gelişimi tarafından (yani filogenetik olarak) belirlenmiş bir şekilde doğar (Bk. Şekil 1a). Yani eski canlıların ve atalarımızın adaptif evrim sürecinde kazandığı özellikler genetik olarak beynin bu bölgelerinin nöronal yapısını önceden belirler. Ancak bu bölgelerin dahi daha sonraki deneyimlerle kısmen de olsa şekillendirildiğini gösteren deliller bile vardır (Bk. Cozolino; 2002). Bununla beraber beynin arka bölgelerindeki giderek daha karmaşık ve üst düzeyde bilgi-işlem yapan duyusal-semantik sistemlerini ve ön bölgelerindeki sekansiyel-karar-ifa sistemlerini oluşturan geniş asosyasyon (bağlantı) bölgelerinin; yani unimodal, heteromadal ve Mesulam'ın tarif ettiği transmodal asosyasyon alanlarının (ayrıntılı bilgi için bk. Mesulam; 2000) mikrohistolojik ve kimyasal yapısı işlemsel karmaşık-

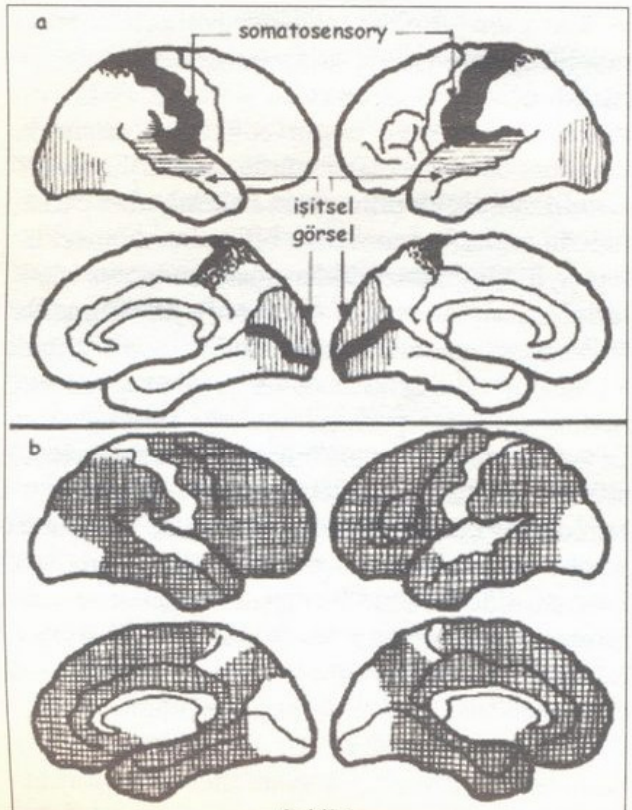

Şekil-1

lığa paralel biçimde dereceli olarak artan oranda bireyin doğuştan getirdiği genomun kimyasal kodunun sınırları çerçevesinde ama bireysel yaşam tecrübeleriyle şekillenir (Bk Şekil 1b). Yani insan beyninin geniş asosyasyon alanlarının mikro-histolojik yapısı ve kimyasal örgütlenmesi, genetik yapısının kimyasal olarak belirlediği sınırlar içinde kalmak şartıyla geniş ölçüde bireyin yaşam tecrübesine dayanan bir yapılanma kazanır (Bk. Fuster; 2003). Beyin idiosenkretik bir organdır; yani her beyin (her insan) kendi benzersiz kişisel tarihinin biricik ürünü ve örneğidir. Demek ki yaşam bir öğrenme (hafıza) sürecidir ve öğrenme de bireysel deneyime bağlı olarak ve genomun belirlediği kimyasal mekanizmalarla beynin mikro-histolojik yapılarında nöronal ve moleküler düzeyde de kimyasal değişiklik yoluyla yapılanma ve yeniden-yapılanmaların oluşmasından başka bir şey değildir (Bk. Rose; 2003). Bu yapılaşmaların gelişimin nöronal göçün yer aldığı bazı erken ve kritik dönemlerinde gayet hızlı bir görünüm almasına rağmen tüm yaşam boyu sürdüğünü gösteren önemli deneysel bulgulara sahibiz (Bk. Cozolino; 2002). Bu bulgular psikanaliz ve analitik psikoterapiler için önemli bir nörolojik temel olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle insan beyninin mikro-histolojik yapıları ve moleküler-kimyasal örgütlenmesi psikanalitik "düzeltici duygusal deneyim" sayesinde genetik sınırlar çerçevesinde değiştirilebilir, onarılabilir gibi görünmektedir.

2) Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz gibi beynin pek çok zihinsel işlevi geniş oranda bilinçsizdir. Hatta bazı araştırmacılar bu oranın %95'e vardığını tahmin etmektedir (Bk. Cozolino; 2002). Beynin bilinçsiz zihinsel işlevleriyle psikanalitik bilinçdışı arasında belli bir yakınlık olmakla beraber bu iki kavramın tam olarak örtüşmediğini söylemiştim. Ancak bu yakınlık nöro-psikanaliz açısından değerlendirilebilecek çok önemli bir araştırma ve teori alanına işaret etmektedir.

Bugün nöro-psikanaliz giderek etkinliğini artıran ama hâlâ kendini psikanaliz çerçevesinde mütalaa eden bir akım. Nöro-psikanalizle ilgilenenler uluslararası kongreler düzenliyor ve bir dergi çıkarıyor; Neuro-psychoanalysis. Derginin danışma kurulunda başta Nobel ödüllü Eric Kandel olmak üzere Antonio Damasio, Nicholas Humphrey, Benjamin Libet, Jaak Panksepp, Michael Posner, Vilanayur Ramachandran, Oliver Saks gibi tanınmış nörolojik bilimcilerle başta Otto Kernberg olmak üzere Charls Brenner, Andre Green, Arnold Modell, Teodore Shapiro ve Arthur Valenstein gibi uluslararası saygınlığı olan psikanalistler de yer alıyor.

Bütün bunlar söylendikten sonra ama nöropsikanalizin tanıtımına geçmeden önce zorunlu bir ara halkaya, yani nörolojik bilimin kavramlarıyla farklı bir epistemolojik düzeyde yer alan psikanalizin kavramlarının nasıl ilişkilendirilebileceğine ilişkin yarı felsefi yarı bilimsel bir varsayıma ihtiyacımız var. Benim için şahsi bir önem taşıyan, düşünsel yaşamımın bu en temel ve büyüleyici problemi Mark Solms'un da çok ciddiye aldığı derin ve kozmik bir soruna değinmemizi gerektiriyor.

I.2. Kaçınılmaz Bir Felsefi Ara Halka

I.2.1. Derin Bir Kozmolojik Problem

Öncelikle şunu belirtmek isterim ki nöro-psikanaliz akımını tanıtmaya giriştiğim bu yazıda bazı kavramları nöro-psikanalitik yaklaşımı geliştirenlerden daha farklı ve kanımca daha incelikli bir şekilde kullanmaya çalıştım; nöropsikanalizi tanıtırken zaman zaman onu olduğun-

dan daha iyi düşünülmüş bir yaklaşım haline getirmeye yöneldim. Bununla beraber bu işlemi yaparken esas tezlerin yapısını bozmamaya da özen gösterdim. Demek ki aşağıda ele alınacak sorunların Solms tarafından tam olarak burada değerlendirildiği gibi ele alınmadığını kaydetmem gerekiyor. Sanırım aşağıdaki tartışma düzeyinde ifade edilseydi daha doğru olurdu. Benimki bir öneri tabii.

Nörolojik bilimlerle psikanalizden gelen bilgileri ilişkilendirmek sanıldığından bile daha zor ve sorunlu bir bilimsel vazifedir aslında. Buradaki en temel problem her iki disiplinin farklı epistemolojik düzeylerde ifade edilen kavramlarla düşünülmeye elverişli, dolayısıyla da ilk bakışta evrendeki tamamen farklı iki varlık tarzına dair bilgi veriyormuş gibi görünmesinden kaynaklanıyor. Bir tarafta, yani psikanaliz cephesinde arzular, duygular, anlamlar, anılar, amaçlar, diğer taraftaysa nöronlar, nöronal ağlar, anatomik beyin bölgeleri, atomlar, iyonlar, sinir iletileri, membran potansiyelleri, moleküller. Gerçi sezgimiz ve deneysel bulgular bunlar arasında belli bir ilişki olması gerektiğini şiddetle telkin ediyor. Ama acaba bu ilişkiyi nasıl kurgulamalıyız, hangi kelimelerle ifade etmeliyiz? Nöro-psikanalizin ve özelikle Mark Solms'un da önemle üzerinde durduğu ve temel bir güçlük olarak koyduğu bu sorun (Solms ve Turnbull; 2002) derin bir kozmik anlam taşır. Hatta Freud'un bile psikanalizin kuruluş aşamasında bilhassa bu problemin gizemiyle büyülenmiş olabileceğini gösteren deliller vardır. Buna da şaşmamak gerek. Bildiğimiz evren bölümündeki en karmaşık ve gizemli doğal oluşum insan beynidir (yani biziz) ve gene bildiğimiz kadarıyla duygu, algı, rüya, halüsinasyon, düşünce gibi bilinçli iç yaşantılama, iç dünya fenomenleri; subjektif yaşantılamalar evrende yanlızca maddi bir organ olan beyinde ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu subjektif yaşantılama fenomenleri psikanalitik araştırmanın konusuyken nörolojik bilimler temelde evrendeki diğer maddi oluşumlara da uygulanabilen en temel doğabilimsel kavramlara dayanır, bunlardan hareket eder.

Pek çok hekim ve psikoloğun konunun derin bilimsel önemini, bu önemin gerekçelerini anlamadığını çeşitli kereler mütalaa ettiğimden bu noktayı anlaşılır kılmaya özel bir önem vereceğim.

Önce bilincin tanımı ile başlayalım. Bilincin tanımı genelikle kartezyen bir yük taşır ve farkındalıkla ilişkilendirilir. Bilinç farkında olmak ve farkında olduğunun farkında olmaktır. Klinikte bu tanım pek sorun çıkarmadan kabul görebilir. Mesela tıbbi muayene sonuçlarının takdimine "bilinç açık" kaydıyla başladığımızda hastanın farkındalığını ve refleksif (kendi üzerine katlanmış) farkındalığını, yani farkında olduğunun farkındalığını koruduğunu söylemiş oluruz. Peki ama farkında olan şey nedir? Bu soruya gene felsefe içinde kalınarak verilebilecek yanıt bizzat bilincin kendisi (felsefi tabirle "refleksif cogito" veya "mutlak" bilinç) olacaktır. Yani bilinç felsefelerinde bilinç kendinin farkında olandır ve kendinin farkında olan da bilinçtir. Aynı soruya klasik psikolojiye daha yakın bir düzeyde cevap vermek gerekirse farkında olanın ve farkında olduğunun farkında olanın kişi, insan, şahıs, özne ve hatta daha spiritüalıst düzeyde "ruh" olduğu bile söylenebilir.

Halbuki nörolojiyi temel alarak baktığımızda ve bilimsel ekonomi ilkesi gereği en basit varsayıma dayanarak konuşmak istediğimizde farkında olanın ve farkında olduğunun farkında olanın karmaşık maddi bir yapılanma olan beyin (veya beynin bir bölümü) olduğunu söylememiz gerekir. Beyin, farkında olduğu şeyin (yani kendinin) beyin olarak kendisi olduğunun farkında olmadığına göre demek ki bilinç köklü bir yanılsama üzerine kurulmuş olmalı.

Şimdi ilginç bir doğa olayı olan bilinci daha da ilginç kılan soruyu soralım; peki ama karmaşık bir doğal maddi organizasyon olarak beynin farkında olduğu şeyin, yani bilincin içeriğinin niteliği nedir? Beynin bilinçli olduğu malzeme nasıl bir malzemedir? İşte bu soru sayesinde birden bire bildiğimiz evren bölgesindeki en ilginç doğa olayıyla bizzat kendi içimizde karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Maddi beynin farkında olduğu şeyler başka maddi şeylerle hiçbir ortak özeliği yok gibi görünen "fenomen"lerdir. Burada fenomen kelimesi fenomenolojik felsefeden devşirilmiştir ve aşağıda açıklanacak tamamen teknik ve özgün bir anlamda kullanılmaktadır. İşte Amerikalı filozof David Chalmers'ın "ağır sorun" adını verdiği problem belki şöyle de ifade edilebilir; beyinin fonksiyonel tanımı yapılmış zihinsel işlevlerini nasıl yerine getirdiğine ilişkin problemler, bugün için hepsini çözemesek de "kolay sorun"lardır. Bir başka deyişle muhtemelen tüm insan zihinsel eylemleri ve davranışları şu ya da bu şekilde bir gün bilgisayarsal taklitleri yapılabilecek, algoritmik programları çıkarılabilecek

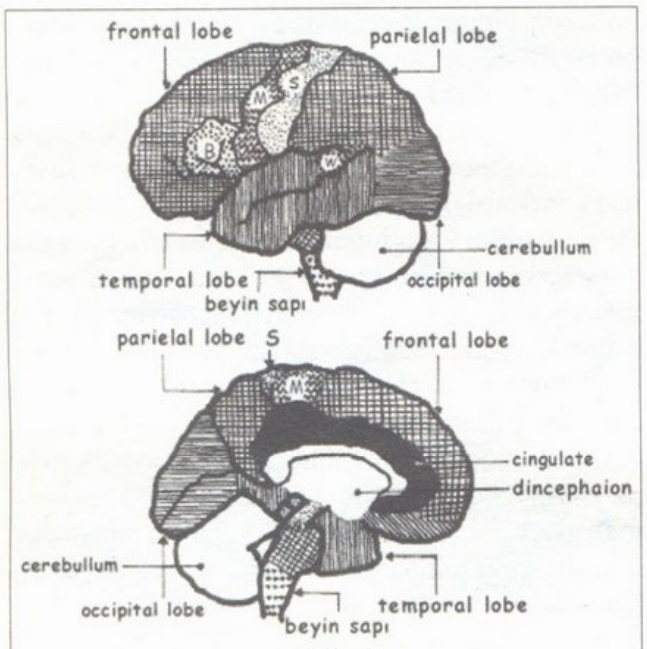

Şekil - 2

edimlerdir. Ama bu zihinsel işlevlerin bir kısmının nasıl olup da ve niçin fenomenal bir bilinçlilik içeriği (fenomen niteliği) kazandığı tamamen farklı düzeyde "ağır" bir sorun oluşturur. İnsanın yaptığı herşeyi yapan bir bilgisayarın (Yapay Zekâ'nın) nasıl ve hangi fiziksel koşul ve aşamada insan gibi bir iç dünya yaşantılamasına sahip olabileceğini bilmemenin ötesinde, bu konuda ciddiye alınabilir bir sezgiye bile sahip değiliz. "Ağır sorun" artık insan beyninin zihinsel işevlerini nasıl yerine getirdiği noktasında değil, bu zihinsel işlemlerin bir bölümünün fenomenal bir bilinç içeriği (bir iç dünya yaşantılaması özelliği) kazanmasında düğümlenir (Chalmers; 1995,1996).

Günümüzde bu sorunun bilimsel bir sorun halini almasından yüzyıllar önce felsefi bir sorun olduğunu anımsayarak kısa bir hatırlatmayla "fenomen" kelimesinin anlamını iyice kavramaya çalışalım.

Freud'a göre sensoryal (duyumsal) nitelikte olmayan hiçbir şey bilinçte yer almaz, bilince konu olmaz. Bu tespitin muhtemel tek istisnasının hisler olduğunu söyleyecektir Freud. Ancak aslında hislerin de duyumsal nitelikte olduğunu kabul etmek gerek. Bu tezi delillendirmek için kavranması zor bir cümle kurmak zorundayım (takip edebilmek için Bk. Şekil 2 ve 3); gerek Panksepp'in gerekse Damasio'nun yorumlarına dayanarak beyinin birincil somomatosensoryal (S1) alan, insula, anterior singulat gibi bazı kortikal yapılarla bazal önbeyin, hipotalamik, limbik, ventral tegmental, süperiyör kollikulus ve üst beyin sapı nöronal yapılarında beden durumunun temsilinin (veya bedensel hafıza sisteminde "mış gibi" temsilinin!) ve Mesulam'ın katkısını da kaydederek beyin sapı nöronal durum işleviyle (yani dopamin, seretonin, noradrenalin vs. gibi nörotranmiterlerle başka nöromodülatörlerin) nöronal kanal işlevli (yani gama-aminobütirik asit, glutamat ve aspartat nörotransmiter sistemlerine dayanan) kortiko-kortikal, kortiko-subkortikal yapıların enformatik modülasyonunun hislerin oluşumunda önemli rol oynadığı kanaatine varmak mümkündür (Panksepp; 1998, Damasio; 1994, 2000, Mesulam; 1998). Öyleyse hislerin de genel olarak bedenin dumuna bağlı olarak kortikal işlevleri modüle eden geniş bir anatomik alana yayılmış bir sistemin işlevi olan lokalize edilemez, dağınık ve muğlak da olsa duyumsal nitelikte olduğunu kabul etmek uygun olacaktır. Göstereceğimiz gibi felsefe geleneğinde fenomen kavramı da duyum kavramından türemiştir. Görelim.

Yüzyıllar önce Descartes kendisini, temel ilkesi "düşünüyorum, o halde varım"a ulaştıracak metodik şüphesinde duyumların yanıltıcı olabileceğinden söz ettiğinde, hatta tüm yaşantısının bir tür duyumdan ibaret olan bir rüyadan başka bir şey olup olmadığından metodik olarak (yani metod gereği) şüphe ettiğinde, felsefede önemli bir tartışmayı başlatmış oldu. Descartes sarsılmaz ilk gerçek olarak kendi varlığını kanıtladığında aslında kendini "mutlak bilinç" olarak tanımlamış oluyordu. Yani Descartes, Descartes-bilinç olarak vardı. Varolduğundan emin olabildiği tek varlık tarzı bizzat kendisi olan Descartes-bilinçti. Çünkü bilinç olarak kendine açık seçik verili olan tek varlık gene kendisiydi. Onun çağdaşı filozof Gasendi'nin eleştirisine verdiği harika yanıtta bulabiliriz bu tespiti. Dolayısıyla kendi olarak bilincin dışında görünen her şey aslında birer bilinç içeriği olan duyumlardan ibaret olarak da düşünülebilirdi. Bilinç içeriği olan bu duyumlara tekabül eden, bunlara sebep olan aşkın bir dış gerçekliğin (bilincin dışındaki bir gerçekliğin) varlığıysa belkiliydi, sorunluydu, "tetik"ti (tez niteliğindeydi; varsayımsaldı). Descartes'ın bu metodik solipsizmde (tek-bencilikte) takılıp kalmamasını sağlayan düşünce adımını hatırlatma gereğini duymuyorum (Bk.Tura; 2005). Burada önemli olan insan varlığı olarak doğrudan, açık ve seçik tanışıklığımız olan her şeyin birer bilinç içeriği olan duyum kalitesinde olması, yani fenomen olmasıdır.

Bu tipte görüşler daha sonra Hobbes üzerinden bilhassa İngiliz ampirisist filozofları Locke, Berkeley ve Hume'un elinde gelişerek Kant felsefesine ulaşacaktır. İngiliz ampiristleri adım adım ilerleyerek son tahlilde duyumlardan başka bir şeyle doğrudan karşılaşmadığımızı saptayarak klasik felsefenin "töz" kavramına; yani indirgenemez ve özneden bağımsız şekilde kendi başına ve kendi olarak varolan varlık anlayışına ciddi bir eleştiri geliştirmişti. Kant insan aklının sadece fenomenal olanın bilgisine ulaşabileceğini, bizde fenomenal yaşantılamaya yol açan ve bilincin ötesindeki şeyin; yani "aşkın" numenal varlığın (yani "kendinde şey"in) bilgisine ise ulaşılamayacağını savunmuştu. Kant'ın "numen"i Wittgenstein'ın tabiriyle ifade etmek gerekirse "hakkında konuşulmayan" şeydir. Bu nedenle, kendisi her ne kadar bu tipte yorumlara kapıyı baştan kapatmışsa da Kant'ın Berkeley etkisiyle Tanrısal bir tözden söz ettiğini düşünebilirsek de Locke bakımından onun maddi töz problematiğini sürdürdüğünü ve maddi varlıktan söz ettiğini de düşünebiliriz. Nitekim "kendinde şey" terimi eski töz sorunsalının sürdüğünü ima eder gibidir. Eğer Kant'ın epistemo-ontolojik düalizminde numenal varlık (ya da "kendinde şey") derken bir şekilde bilimin temel varsayım olarak varlığını kabul ettiği maddeden, maddi varlıktan söz ettiğini kabul edersek maddi olanı asla olduğu gibi bilemeyecektik Kant'a göre. (Bu noktada Henri Poincaré'nin bilimde varsayımın temel rolüyle ilgili görüşlerini hatırlarsak bilimin felsefeye göre çok daha mütevazı ve küçük adımlarla yürüyerek Kant'ın ulaşılamaz dediği "numenal bilgi"ye ilişkin pek çok hedefi nasıl gerçekleştirebildiğini kolayca anlarız.)

Küçük felsefe turumuzu tamamlamak üzere 20. yüzyılın başında öncelikle Descartes, Kant ve hocası Brentano'nun eserinden faydalanarak çağdaş fenomenolojiyi kuran Husserl'den de söz edelim. (Daha sonra göreceğimiz gibi Freud da öğrencisi olmuştur Brentano'nun). Bugün kullandığımız "fenomen" kelimesinin bazı önemli anlamlarını daha çok bu fenomenolojiden alıyoruz. Husserl de Descartes gibi kesin bilgiye ulaşmak arzusundadır ve onun metodik şüphesine benzer şekilde "fenomenolojik paranteze alma" yöntemine dayanan metodolojik bir solipsizm (tekbencilik) içinde üretir bu sarsılmaz bilgi alanını; fenomenolojik bilinç her türlü anlamın kaynağı olarak ortaya çıkar. Artık her şey sadece bir bilinç fenomeni olarak ele alınıp tanımlanacaktır. Mutlak bilinç olarak doğrudan tanışıklığımız olan şey kendi bilincimizdir ve bu bilinçte her şey fenomen niteliğindedir. Fenomenal bilincimizi aşkın her şeyin varlığı belkilidir ve biz sadece bilincimizin fenomenleriyle karşı karşıyayız. Demek ki onun fenomenolojik yöntemi herşeyi bir bilinç içeriği (fenomen) haline getirip tanımlamak esasına dayanır.

Şimdi bir an için durup filozofların geliştirdiği fenomen anlayışının nörolojik bilim açısından gerçekten de nasıl ciddi bilimsel bir problem oluşturduğunu görelim. Bir insan varlığının (nörolojik olarak konuşmak gerekirse özgün olarak beynin) deneyimi açısından baktığımızda, beyinben olarak yaşantıladığımız herşey bir bilinç fenomenomenidir gerçekten de. Bu tespiti iyice anlamak için renkli görme olayıyla başlayalım. Fizyolojiden bildiğimiz kadarıyla mesela kırmızı bir koltuğa baktığımızda koltuktan gözümüze yansıyan belli bir enerji büyüklüğündeki fotonlar gözümüzün retina tabakasındaki reseptör hücrelerde bir aksiyon akımı oluşuturur. Bu uyarılmayla oluşan ve görme siniri boyunca "puls frekans modülasyonu koduna göre düzenlenerek" yayılan elektiriksel sinyaller, beynin oksipital alanında "fisura kalkarina" adlı bölgesinde birincil görme alanına çevredeki ışık enerjisi dağılımı ve değişimleriyle ilgili enformasyonları iletirler. Söz konusu elektiriksel sinyalizasyonla iletilen enformasyonlar da çeşitli oksipito-temporo-parietal asosyasyon kortekslerinde ince ayar enformasyon işleme sürecine tabi tutulur ve beyin geniş ölçüde bilgisayarsal mekanizmalarla çevredeki ışık enerjisi dağılımı ve değişimi hakında bilgi sahibi olur (Bk.1a,1b ve 2).

Güzel, fakat bu açıklamada ciddi bir sorun var. Dikkat ederseniz gözlenen hiçbir fiziksel-fizyolojik aşamada nitel bir algı olarak "kırmızı" rengi yok aslında. Çünkü ne sadece enerji paketlerinden ibaret olan fotonlar beynimize giren küçük kırmızı topçuklardır, ne de sinirsel iletideki enformasyonu taşıyan elektirik sinyalleri (aksiyon akımı) "kırmızı"dır ve ne de beyinde gerçekleşen herhangi bir bilgisayarsal bilgi işlem süreci "kırmızı"dır. Peki ama beyin-ben olarak bizim iç dünyamızda (algı dünyamızda), yani farkındalık bilincimizde farkında olduğumuz kırmızı renk niteliği nasıl ortaya çıkıyor? Açıkçası bu "kırmızı" sadece beynin bilincinde vardır; dışarda yoktur. İşte Chalmers'ın yukarda sözünü ettiğimiz "ağır sorun"u bu tespitten kalkarak an-

laşılabilir. Beynin farkındalık bilincinin içeriğinin, yani farkında olunan şeyin mahiyetini oluşturan fenomenlerin doğası nedir ve nasıl ortaya çıkarlar? Bu en önemli kozmolojik problemin yanıtını bilmiyoruz.

Görmeyle ilgili olarak söylediğimize benzer şeyler somatosensoryel modaliteler de dahil diğer algı modaliteleri için de geçerlidir. Koku iç yaşantılamamız da, aslında bilinçli farkındalık düzeyinde koktuğunu hissetiğimiz cisimden havaya dağılan bazı moleküllerin burnumuzdaki bazı reseptör hücrelerdeki kimi protein molekülleriyle kovalent olmayan bağlarla oluşturduğu kimyasal bileşiklerin ilgili hücrenin çeşitli iyonlara karşı membran geçirgenliğini değiştirerek beyne doğru yayılan aksiyon akımının doğmasına yol açması ve temporal lobdaki ilgili koku merkezinde elektiriksel bir aktivite oluşturmasıyla ortaya çıkar. Ses ve diğer modaliteler için de benzeri fizyolojik mekanizmalar söz konusudur. O halde farkındalık bilincimizde gördüğümüz, hissetiğimiz; farkındalık bilincimizde yaşantıladığımız dış dünyayla (yani dış dünya fenomeniyle) gerçek dış dünyanın hiçbir alakası yoktur. Gerçek dış dünyada ne sesler, ne kokular, ne renkler, ne sıcaklık, ne soğukluk, ne de tatlar vardır. Bütün bunlar beynin oluşturduğu farkındalık bilincine içkin (immenant) fenomenlerdir.

Sağduyumuz en güvenilir duyumumuzun dokunma olduğunu söyler. Elimizle tutuğumuzun varlığına inanamak eğilimindeyizdir. Yani en azından orada, dış dünyada gerçekten de katı, dolu bir madde vardır, bilincimizin fenomenal niteliği en azından bu noktada yanıltmamaktadır bizi. Mesela bir duvarı elimizle yokladığımızı, elimizi içinden geçirmeye çalıştığımızı, ittiğimizi, omuz darbeleri vurduğumuzu düşünelim. İşte burada katı bir madde, bir engel var. Bunda yanılıyor olamayız. Acaba? Doğal tavrımızdan uzaklaşıp, daha eleştirili düşünürsek bu düzeyde bile ciddi bir yanılsama içinde olduğumuzu görürüz. Çünkü bilimin temel varsayımı gereği orada, dış dünyada gerçekten de maddi bir oluşumun olduğunu kabul etsek bile, kuantum mekaniğinden öğrendiğimiz kadarıyla bu oluşum da dokunma duyumuzun bize bildirdiğinden tamamen farklı bir yapıdadır; orada katı, dolu bir maddeden ziyade sadece çok çok küçük bir doluluk, ama daha ziyade içinden geçemediğimiz bir boşluk vardır aslında ve kendi bedenimiz de bir başka boşluktur. Bu tespiti anlamak için kara delikleri düşünün. Kara delikler onlarca, belki yüzlerce güneş sistemi oluşturacak kadar büyük miktarda maddenin sıkışmasıyla, içerdiği boşluktan kurtulmasıyla oluşmuş, yüksek çekim gücüne sahip ama fındık veya ceviz büyüklüğünde doğal oluşumlardır. Demek ki madde tahmin bile edemeyeceğimiz oranda boşluk içerir. Maddenin içerdiği boşluğu anlatabilmek için küçük bir örnek vermek gerekirse mesela atom çekirdeği atomun 100.000'de 1'i kadar yer kaplar ancak, elektronsa çekirdeğe göre yok sayılabilecek büyüklüktedir; gerisi boşluktur atomun. Atomlar arası boşluktan söz etmiyoruz bile. Ama bu boşluk Fermi-Dirac istatistiğine uyan temel parçacıkların (fermiyonların), Pauli dışlama ilkesi gereği içinden geçilemez bir boşluk durumu oluşturmasından dolayı bizde (bilincimizde) doluluk hissi uyandıracak tarzda dokunsal ve özellikle proprioseptif duyumlar (enformasyonlar) oluşmasına yol açacak, içinden geçilmesi zor bir özellik kazanır (Bk. Hooft,1996).

Demek ki beynin farkındalık bilincinde farkında olduğumuz şeyler tamamen bilincimizin içeriğini oluşturan fenomenlerdir ve biz "doğal tavrımızla" yaşarken (mesela şurada kırmızı bir koltuğun olduğunu düşünürken veya havanın soğuk olduğunu söylerken) filozofların yüzyıllardır söylediği gibi büyük bir yanılsamaya düşüyoruz gerçekten. Bu durumda dünyaya farklı bir gözle bakmalıyız. Biz gerçek dış dünyayla, hatta bedenimizle bile doğrudan tanışıklığa sahip değiliz. Şimdi dış dünyaya bakın; aslında sadece beyninizin (yani aslında sizin, çünkü aslında siz o'sunuz) gerçek dış dünyadaki madde-enerji denizini bilgisayarsal anlamda ölçerken doğal olarak oluşan kendi fenomenal bilincinizi görüyorsunuz. Orası dışarısı değil içerisi; beynimizin içerisi. Sadece beynimizin dış dünyadan ve bedenimizden gelen enformasyonları işlerken doğal olarak oluşturduğu (oluşan) bilincimizin fenomenal içeriği ile karşı karşıyayız aslında.

Ciddi bir felsefe okuması yaptığım ilk gençlik yıllarımda, 1975 yılında tıbbiyenin ikinci sınıfındayken beyin fizyolojisi dersinde Penfield-Rasmunssen deneyleriyle karşılaştığımda beynin bu gizemini farketmiş ve büyülenmiştim. Bugün beynin ortaya çıkardığı bu derin kozmik problemi "beynin maddi yapısı ve fenomenal bilinç problemi" veya "beynin maddi yapısı ve bilincin fenomenal mahiyeti (ya da niteliği)" problemi olarak isimlendiriyorum. Tüm düşünsel yaşamımı şekillendiren bu problem nedeniyle tıpta uzman-

lık tezimde de (Tura; 1986) bu problemi çözmeyen veya en azından ciddiye almayan herhangi bir nöro-psikolojik ilişkilendirme teorisinin bilimsel ve epistemolojik bir hataya düşeceğini göstermeye çalışmıştım. Prof.Dr. Süleyman Velioğlu denetiminde hazırladığım bu tez bazı hocalarım tarafından fazla teorik, felsefi, klinikten ve hatta bilimselikten uzak olduğu gerekçesiyle eleştirildi. Ancak özellikle 1990'lardan sonra Bileşik Devletler ve İngiltere'de giderek çığ gibi büyüyen mülti-disipliner çalışmalar "beyin-bilinç" probleminin önümüzde uzanan yüzyılın en temel bilimsel problemi olmaya aday olduğunu gösterdi (konunun çağımızdaki bilimsel önemini görmek için bk. Penrose; 1989).

En azından nöro-psikanalizin kurucularındandan Mark Solms de problemin öneminin farkındadır. Çünkü maddi bir doğal oluşum olan insan beyninin nörolojik mekanizmalarıyla psikanalizin ele aldığı biçimiyle iç dünya olaylarının fenomenal niteliği arasındaki ilişkinin ne olduğunu tanımlamadan yapılacak tüm nöro-psikanaliz çalışmaları naif bir epistemolojiye; birebir eşlemeye dayanacaktır.

I.2.2. Nöro-Psikanalizin Kabul Ettiği Çözüm Önerisi: Çift Görünümlü Tekçilik

Bir süre önce katıldığım bir partide zeki ve iyi eğitim görmüş bir hanımefendiyle yaptığımız sohbet giderek beyin-bilinç problemi konusuna ulaştı. (Bir hanımla konuşmak için kötü bir konu). Bu değerli ve tanınmış entelektüel hanım sohbetin bir aşamasında bilim adamlarını kastederek ve muzaffer bir edayla "püf noktasını asla çözemeyeceksiniz" dedi. Bazı entelektüel çevrelerde bilim karşısında duyulan kızgınlığı iyi bilirim. Ama gene de susmak yerine yanıt vermeyi tercih ettim ve bilimin mantığının böyle çalışmadığını; bilimin problemi çözmek zorunda olmadığını, sadece önümüze bu problemi dayatan evreni iyice köşeye sıkıştırıp, tanımlayarak ve çok iyi bir varsayım kurmak suretiyle yeni bir bilme alanına sıçrayabileceğimizi anlatmaya çalıştım.

Gerçekten de sanıldığının tersine bilim önüne çıkan her problemi çözmek zorunda değildir. Mesela kütlenin niçin bir çekim alanı oluşturduğunu asla bilemeyeceğiz belki. Maddi oluşumlar birbirini çekecek yerde aynı gerekçelerle itebilirdi de; niçin çekiyor da itmiyor? Bilmiyoruz. (Nitekim "büyük patlamayı" izleyen çok küçük bir zaman aralığında evrenin böyle bir kozmogenez aşamasından geçtiğini, yani evrenin kuruluşunun belli bir erken evresinde maddi oluşumların birbirini çekecek yerde çok kısa bir süre için de olsa ittiğini düşündürecek bazı deliller de vardır). Bilim evrenin nasıl olduğunun bilgisini ortaya koyabilir belki. Ama evrenin niçin ortaya koyduğu gibi olduğunu ve niçin başka türlü olmadığını bilemez.

Bilimin bazı problemleri çözmek yerine bu problemleri iyice tanımlayarak bir varsayıma dönüştürme yoluyla aştığını; hatta aşmakla kalmayıp bu sayede bilgi düzeyinde yeni ve yüksek bir aşamaya ulaştırdığını gösteren en güzel örneklerden biri Einstein'ın "özel görelilik" kuramıdır. Bilirsiniz; 19. yüzyılın sonunuda iki İngiliz fizikçinin, Michelson ve Morley'in yaptığı deneyler ışığın boşlukta, kaynağının hızından bağımsız bir şekilde sabit hızla yayıldığını gösteriyordu. Bu şaşırtıcı durum klasik Galileo-Newton fiziği açısından içinden çıkılmaz bir problem yaratıyor ve konuyla ilgilenen tüm fizikçiler de problemi bu çerçeve içinde kalarak çözmeye çalışıyordu. Nasıl oluyordu bu? Oysa Einstein problemi çözmedi, veri olarak kabul etti. Einstein'ın "özel görelilik" teorisinde ileri sürdüğü çözüm şu soruya yanıt buluyordu; eğer ışığın hızının, kaynağının hızından bağımsız bir sabit olduğu bir evrende yaşıyorsak, yani durum evrenin bize dayattığı bir gerçekse, elimizdeki fiziği (özellikle elimizdeki uzay ve zaman kavramlarını) nasıl değiştirmeliyiz? Yani kabaca söylemek gerekirse Einstein'ın ilk yaptığı şey problemi "ışık hızı aşılamaz" varsayımına (aksiyomuna) dönüştürmekti; bu bir doğa yasasıydı. Bir bakıma özel görelilik kuramı ışık hızı aşılamaz ise evrenin nasıl olması gerektiğini anlatır. Işık hızı niçin aşılamıyor sorusu tersine çevrilmiş, soru değil yanıt haline getirilmişir bir bakıma.

Gerçekten de psikanalizden gelen bilgilerle beynin maddi örgütlenmesi ve çalışması hakındaki bilgilerimizi ilişkilendirmek isterken karşımıza çıkan "beynin maddi yapısı ve bilincin fenomenal mahiyeti" problemini; yani beynin zihinsel işlevlerini yerine getirirken fiziksel esaslara dayanan çalışma tarzından ("kolay problem"den) nasıl olup da fenomenal mahiyette bir farkındalık bilincinin ortaya çıktığını ("ağır problemi") çözmek zorunda olmayabiliriz. Burada problemi iyice tanımlayarak bir varsayımla aşmak (yani bir doğa yasası koymak) bilim açısından aranan gerekli ve yeterli çözüm olabilir.

Nöro-psikanalizin kurucularının söz konusu problemi çözmek (aşmak) için kabul ettiği varsayım aslında çeşitli çağdaş filozoflar tarafından ileri sürülmüş bir tezdir; çift görünümlü tekçilik (Solms ve Trunbull 2002). Solms ve Trunbull'un da belirtiği gibi aslında bu çözüm günümüzde pekçok nörolojik bilimcinin açık veya genel olarak örtük bir biçimde kabul ettiği çözümdür. Bu teze göre beynin derin dokusu kendini maddi ve fenomenal iki yüzle ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle beynin dış gözlemci için maddi özellikler gösteren yüzüyle içe bakışta fenomenal özelikler gösteren yüzü derin ve kendi olarak gözlenemez bir sürecin iki tezahürü, iki veçhesidir. Biz genellikle bu iki görünümü birbiriyle etkileşim içinde sanıyoruz. Oysa gerçekte derin ve gözlenemez tek bir sürecin iki ayrı nitelikte, fakat tek ve aynı derin sürecin görünümleri oldukları için doğal olarak birbirine paralel seyreden tezahürlerini gözlüyoruz. Bu çözüm Spinoza felsefesi ile büyük yakınlıklar gösterir.

Bu durumda herhangi bir nöro-psikanalitik çalışmada bir fenomenal yüzle ona paralel seyreden bir nöronal yüzden söz etmemiz gerekli ve yeterli olacaktır. Yani bu düzeyler (görünümler) arasında bir etkileşim yoktur, biri diğerinde gözlenen sürecin öbür yüzüdür.

Aslında nöro-psikanalistlerin açıkça ve pek çok nörolojik bilimcinin örtük olarak kabul ettiği bu çözümü aşağıda açıklayacağım dört gerekçeyle şahsen yetersiz buluyorum. Ancak kendi çözüm önerimi henüz ileri sürmediğim ve "çift görünümlü tekçilik" tezi de pek çok teorik sorunu bir çırpıda ortadan kaldırdığı için bu yazıda ve "Bastırmanın Muhtemel Nöro-biyolojik Açıklamasına Dair" adlı yazımda "şimdilik ve geçici olarak" kaydıyla ben de bu varsayımı kabul ediyor gibi davranacağım.

Çift görünümlü tekçilik varsayımını kabul etmeme gerekçelerim şunlar.

1) Çift görünümlü tekçilik ilk bakışta bilimsel ekonomi ilkesine uygun görünmekle beraber ihtiyaç duyduğumuz bilimsel sadeleştirmeyi yapmıyor kanaatindeyim (Bk.Tura; 2005). Çünkü beyin söz konusu olduğunda biri maddi diğeri fenomenal nitelikte iki görünümün yanında bir de derin bir beyin dokusundan söz etmeye başlıyoruz ki bu tez evreni basitleştireceğine daha karmaşık bir hale getiriyor sanırım.

2) Eğer bu tez doğruysa bile fenomenal yüzle evrenin başka bir oluşumunda değil sadece beyinde karşılaşıyoruz bildiğimiz kadarıyla. Ama evrendeki fenomenal yüzü, maddi yüz kadar yaygın gibi durmuyor. Nasıl oluyor da fenomenal yüz sadece beyinde ortaya çıkıyor? Bu soruları yarattığına göre söz konusu tez bazı "ad hoc" (ilave; felsefi jargonda bir varsayımı pekiştirmek için ileri sürülmüş bir dizi ve yeni) varsayımlar gerektirir, dolayısıyla yeterince ekonomik olamaz diye düşünüyorum.

3)Tam kesinliğiyle konuşmak gerekirse, biz aslında iki görünümlü tekçilik tezinin maddi yüzünü hiç gözlemiyoruz. Fenomenolojik felsefeden anladığımızı bilmimizin varsayımlarıyla birleştirdiğimizde doğrudan gözlediğimiz tek şeyin bilincin fenomenal içeriği olduğunu kabul etmemiz gerekir. Epistemolojik bir kesinlikle konuşmak gerekirse bu tezin maddi yüz dediği görünümü varsayım yoluyla çıkarımlıyoruz aslında. Yani fenomenal bilinç açısından bakınca bilincimize aşkın (bilincin dışında, ötesinde) maddi bir görünümün olduğunu (hatta bir beynimizin olduğunu bile) ancak varsayabiliriz. Demek ki biz sadece tek bir görünümle karşı karşıya olduğumuza göre iki görünümlü tekçilik tezi tanımı gereği doğru olamaz.

4) Beynin nöronal aktivitesinin, ya da daha temelde fiziko-kimyasal aktivitesinin yanlızca bir bölümü fenomenal bir özellik kazanmaktadır. Oysa çift yüzlü tekçilik varsayımı bu ayrımı yapmamıza imkân vermemektedir. Hangi fiziko-kimyasal beyin aktivitesi yüzünün bir de fenomenal yüzü vardır? İki görünümlü tekçiliğin bizi bu konuda da yanıtsız bırakması bu tezin bilincin evrendeki çok özgün yerini ve anlamını tanımlamaktan uzak olduğunu gösterir.

Ben bazı fizikçiler gibi bilincin gizeminin kuantum düzeyinde bir açıklamasının olabileceğini düşünüyorum.

Bütün bu eleştirilerime rağmen iki görünümlü tekçilik tezini yukarda saydığım handikaplarını bir kenara bırakarak, en azından beyin çalışmaları söz konusu olduğunda bazı sorunları şimdilik çözdüğü için geçici bir süre için kabul edeceğim ve "nöronal yüz", "fenomenal yüz" terimlerini kabul edeceğim.

Her şeye rağmen nöro-psikanalizin beyin-fenomenal bilinç problemi konusunda hassas olması ve bazı önlemler alarak teorik bir tutarlılık sağlamaya çalışması önemlidir. Çünkü bu problem göz önüne alınmazsa ciddi teorik hatalara düşmek kaçınılmazdır. Şimdi iki görünümlü tekçilik veya

benzeri bir tezi kabul ederek epistemolojik bir önlem alınmadığı taktirde nasıl bir hataya düşüleceğini göstermek için bir örnek vermek istiyorum.

I.2.3. Bir Hata Örneği; Organojenik-Dinamik Teori

Aslında psikanalizle nörolojiden gelen bilgileri birleştirmeye yönelik ilk çabalar Solms'lerin çalışmalarından çok daha erken dönemlere geri gider. Bu çabaların en iyi düşünülmüş teorik örneğini veren ilk kişiyse Fransız psikiyatr Henri Ey'dir (Ey; 1934, 1973; Ey, Bernard, Brisset; 1978). Nöro-psikanalizin kurucuları muhtemelen Ey'in çalışmalarından habersiz bir şekilde hareket ettiler. Demek ki bu yönde ilk önemli çabayı gösteren kişinin Ey olduğunu saptamamız tarihi bir borç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gençlik yıllarımda büyük önem verdiğim Ey'in çalışmalarında Solms'un duyarlı olduğu kozmik problemi maalesef görmediği veya pratik gerekçelerle ciddiye almadığı için önemli bir teorik hataya düştüğü kanaatindeyim. Sanırım bu hatayı iyi anlayabilirsek kozmik problemin ne olduğunu ve önemini de daha iyi anlayabiliriz. Bu nedenle Ey'in nörolojiyle psikanalizi ilişkilendirme çabasına ve düştüğü hataya önemli bir yer ayıracağım yazımda.

Daha sonra göreceğimiz gibi Freud'u da etkilemiş olan ünlü İngiliz nörolog Huglings Jackson'ın nörolojik teorisini psikiyatride psikanalitik (ya da psikiyatride bir zamanlar tercih edilen adıyla psiko-dinamik) yaklaşımla ilişkilendirmeye çalışan Ey, "organojenik-dinamik teori" adını verdiği yeni bir psikiyatrik kuram geliştirmişti. Bugün artık maalesef unutulan, ama pek çok bakımdan ve pek çok psikiyatrik vaka için hâlâ doğru tespitleri olduğunu düşündüğüm bu yaklaşımı anlamak için önce yazının ilerki safhalarında da işimize yarayacak olan Jackson'ın nörolojik görüşlerini hatırlayalım.

Jackson'ın nörolojik tespitleri frenolojiyle; yani beyinde değişik bölgelerin (merkezlerin) değişik ve özgün zihinsel ve motor işlevleri yerine getirdiği, dolayısıyla bu bölgelerin hasarlanmasıyla sadece bu bölgelerin özgün işlevlerinin bozulacağı yönündeki bugün bile etkisinde kaldığımız klasik görüşle karşıtlığı bakımından anlaşılabilir. Kökü çok eskilere dayanan frenolojik görüş 19.yy.'da önce Broca ve sonra da Wernicke tarafından sol beyin yarım küresinin sırasıyla alt arka frontal ve üst arka temporal bölgelerinde konuşmayla ilgili bölgelerin bulunduğunun (daha doğrusu bu bölgelerin hasarlanmasıyla konuşma-dilsel anlama işlevinin önemli ölçüde bozulduğunun, yani farklı afazi tablolalarının ortaya çıktığının) gösterilmesinden önemli bir güç almıştı (Bk. Şekil 3). Oysa Jackson beyinde görece özerk işlevleri olan bölgelerin (merkezlerin) bulunduğunu kabul etmekle beraber bunların hiyerarşik bir bütünlük içinde birbiriyle ilişkili bir şekilde zihinsel ve motor işlevlerini yerine getirdiğini savunuyordu. Bu nedenle de klinikte beynin (veya daha genel olarak sinir sisteminin) belli bir bölümü hasarlandığında iki tip semptomla karşılaşıyorduk; negatif ve pozitif semptomlar. Negatif (ya da defisiter) semptomlar, hasarlanan merkezin işlevinin eksikliğini dile getiriyordu. Oysa pozitif semptomlar hasarlanan merkezin ilişkide bulunduğu diğer merkezlerin hasarlanan merkezin baskılayıcı-kontrol edici etkisinden kurtularak özgürleşmesinin sonucuydu. Yani negatif semptomlar olması gereken bir işlevin yerine getirilememesiyle, olmamasıyla alakalıydı. Oysa pozitif semptomlar normalde olmaması gereken, klinik tabloya ilave olmuş özgürleşme, kontrolden çıkma semptomlarıydı.

Bir örnek vermek gerekirse beyin hasarlanmasıyla meydana gelen hemiplejide ilgili uzvun hareket ettirilememesi (felç) negatif bir semptomdu. Oysa aynı uzuvda gözlenen kas kasılması ve sertleşmesi (rijidite) veya normalde olmaması gereken tendon reflekslerinin şiddetlenmesi ve

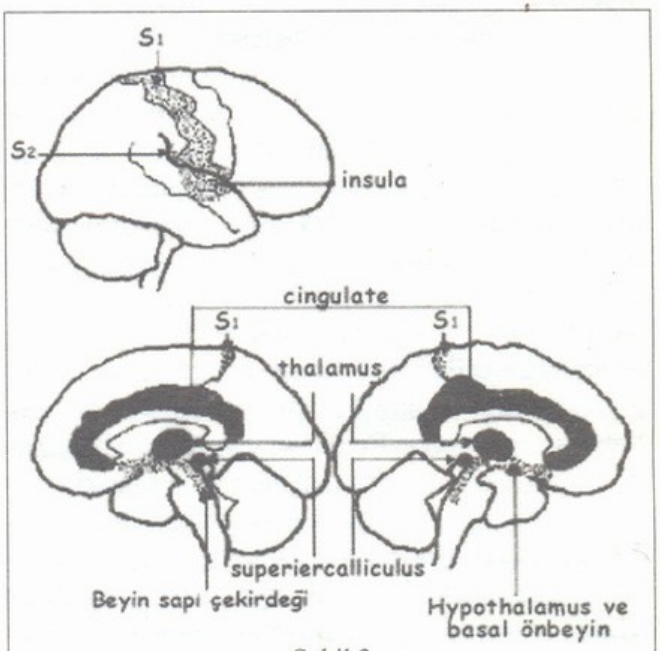

Şekil 3

filogenik olarak arkaik-patolojik reflekslerin ortaya çıkması pozitif semptomlardı ve hasarlanan merkezle ilişkili başka (medula spinalisteki alt) merkezlerin kontrolden çıkmasının sonucuydular. Bu tipte klinik tablolar da sinir sistemi örgütlenmesinin frenolojik görüşün savunduğu gibi lokal merkezlerin özerk çalışmasıyla değil, ilgili merkezlerin birbiriyle ilişki içinde, birbirini kontrol ederek çalıştığını gösteriyordu. Yani Jackson'ın nörolojik görüşleri frenolojiye göre daha bütüncül şekilde işlev gören bir sinir sistemi anlayışı ortaya koyuyordu. İlerki bölümlerde Jackson'ın nörolojik görüşlerine tekrar dönecek ve burada eksik bıraktığımız bazı konuları tamamlayacağız.

Bir başka açıdan da 1911 yılında şizofreniyi tüm netliğiyle tarif edip ismini veren ve gene Jackson'dan etkilenmiş bir psikiyatr olan "baba" Bleuler'in şizofrenideki negatif ve pozitif semptomlar ayırımına dayanan Ey, özelikle halüsinasyonlar üzerine çalıştı ve bu konuda dünyadaki en ayrıntılı incelemeyi yaptı (Ey; 1973).

Onun psikiyatri teorisi de daha çok halüsinasyonların anlamının tamamen psikanalitik açıdan açıklanabileceğini kabul etmesine rağmen şizofreninin organik bir beyin hastalığı olduğunu savunmasına dayanır. Jacksonyen ilkelere dayanan "organojenik-dinamik teori"ye göre Bleuler'in de söylediği gibi şizofrenin negatif semptomları beynin henüz tespit edilemeyen (muhtemelen moleküler düzeyde) bir bozukluğuyla alakalı olmalıydı. Şizofrenin temel pozitif semptomları arasında yer alan hezeyan ve halüsinasyonlar ise kontrolden çıkan merkezlerin serbestleşme belirtileriydi. Yani Ey'in kuramının en özgün yönü alt merkezlerin serbestleşmesiyle oraya çıkan bu pozitif semptomların anlamının tamamen psikanalitik bir çerçeveden bakılarak kavranılabileceğini savunmasıydı. Bir başka deyişle hastanın neden farklı bir hezayanı değil de belli bir hezeyanı veya halüsinasyonu geliştirdiğinin açıklaması ancak bunların şahıs için psikanalitik (bilinçdışı) anlamı açısından verilebilirdi. Ama psikanalizin yanılgıya düştüğü nokta şuydu; psikanaliz mesela Schreber vakasında Freud'un yaptığı gibi bu pozitif semptomların anlamını doğru okumakla beraber psikanalistler hastalığın sebebinin bu bilinçdışı anlam olduğu yanılgısına düşüyorlardı. Oysa hastalığın sebebi (kalıtsal veya kazanılmış fakat henüz saptanamayan, muhtemelen moleküler düzeyde) bir beyin hasarıydı ve bu hasar kendini öncelikle Bleuler'in tarif ettiği negatif şizofrenik semptomlarla ortaya koyuyordu.

Durum şuna benzetilebilirdi; bir insanın şu ya da bu rüyayı değilde belli bir rüyayı görmesinin sebebi psikanalitik çalışmanın ortaya koyduğu bilinçdışı anlamı (arzu gerçekleşmesi) olabilirdi. Ama bu anlam şahsın (ve genel olarak insan) beyninin rüya görme fizyolojik olayını gerçekleştirmesinin (beyinde rüyaya tekabül eden nöronal olayın oluşmasının) sebebi değildi. Rüya tamamen fizyolojik mekanizmalarla ve nedenlerle gerçekleşen bir fenomendi. Herkes rüya görür, ama herkes farklı rüyalar görür. Psikanalistler adeta bu iki farklı düzeyi karıştırarak rüya adını verdiğimiz fizyolojik beyin olayının sebebinin rüyanın bilinçdışı anlamı olduğunu savunmaya varır tarzda psikiyatrik bozuklukların pozitif semptomlarının anlamını, dolayısıyla da belli bir semptomun anlamsal içeriğini belirleyen bilinçdışı sebebi, hastalağın nedeni sanıyorlardı. Bu da tıpkı rüyanın psikanalitik anlamının fizyolojik rüya görme nöronal aktivitesine sebep olduğunu savunmaya benzer bir tez savunmaya varıyordu.

Ey, organojenik-dinamik teorisini elbette sadece şizofreni gibi ağır psikiyatrik bozukluklarla sınırlamamıştı. Bu gibi vakalardan hareket etmekle beraber obsesif bozukluk veya histeri gibi nevrozları da açıklayan bir teori kurmuştu. Mesela histerik "çevirme" (konversiyon) fenomenlerinin anlamı, dolayısıyla şahsın neden şu ya da bu "çevirme" fenomenini değil de bu tipte belli bir semptomu geliştirdiğinin sebebi bilinçdışı psikanalitik dinamiklerle açıklanabilirdi. Ama bu anlam histeri hastalığının sebebi değildi. Ey, Freud'un parlak ve popüler çıkışı karşısında gölgede kalan Fransız psikiyatr Piere Janet için hayıflanıyordu. Çünkü Freud'la hemen hemen aynı dönemde Janet de bazı bilinçdışı dinamikleri keşfetmiş ama psikiyatrik hastalıklardaki organik faktörü ihmal etmemiş ve üstelik popüler olarak ilgi çekecek çalışmalar yapmaktan kaçınmıştı. Gerçekten de yüzyıl boyunca Freud'un tezlerinin aydın ve yarı aydın çevrelerde geniş yankı bulmasının, hemen herkesin küçük bir psikanalist kesilmesinin bu tezlerin tarafsız bir ortamda gerçek bilimsel değerinin ve katkısının ne olduğunun tartışılmasını önemli ölçüde güçleştirdiği kanaatine ben de katılıyorum.

Burada Ey karşısında bir Freud savunusuna geçip, onun tezlerinde örtük olarak bulunduğu veya çıkarsanabileceği iddia edilebilirse de Freud'un gerçekten de semptomun bilinçdışı an-

lamının histeri veya başka bir psikiyatrik bozukluğun sebebi olduğunu açıkça ve ısrarla iddia edip etmediğini tartışmaya girişmek veya bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde söz konusu moleküler düzeydeki beyin bozukluklarında nöronal gelişimin bilhassa kritik safhalarında maruz kalınan "psişik travma"ların ve kan kortizol seviyesi nedeniyle kronik stresin de azımsanmayacak bir rolü olduğunu (ayrıntılı literatür taraması için bk. Cozolino; 2002), bu bağlamda bir dereceye kadar da olsa semptomun anlamının gerçekten de beyinsel psikiyatrik hastalığın oluşmasındaki faktörlerden bir kısmı hakında fikir verebileceğini göstermeye çalışmak istemiyorum. Şurası açıktır ki en azından Freud'u izleyen ana akım kurumsal psikanalist kuşakları çok yakın bir geçmişe kadar (muhtemelen psikiyatrinin "fatalistik" dönemindeki küçümsemeye tepki olarak) beyin diye bir organın varlığını unutmuş ("bastırmış"), neredeyse tüm kültürel fenomenleri psiko-dinamiklerle açıklamaya girişmiş, dahası belki bugün saçma görünebilir ama o zamanlar gerçekten de şizofreniden paranoyaya, manik-depresif bozukluktan otizme varana kadar bütün ağır psikiyatrik bozuklukların bile psikanalitik teorisini yapmaya çalışmış ve bu tutum da hem psikanalizin yanlış bir yola girmesine sebep olmuş, hem genel olarak insan bilimlerinin gelişimini ketlemiş, hem de Ey'in eleştirisini haklı bir konuma çıkarmıştı. Ancak burada Ey'in teorisiyle ilgili ön plana taşıyıp eleştirmek isteğim bir başka nokta var; buna "Ey hatası" adını veriyorum.

Psikiyatri asistanlığı yıllarımda, hem öğrencilik yıllarımdan beri derinden etkilendiğim psikanalitik yaklaşımı koruduğu, ama aynı zamanda bu yaklaşımı gereçekçi bir düzeye çekmeye çalıştığı, hem de esas ilgi alanım olan beyin çalışmalarını temel aldığı için "organojenik-dinamik teori" özelikle ilgimi çekiyor ve Ey'i anlamaya çalışıyordum. Ancak bence bu teori, bugün Solms'un "çift görünümlü tekçilik" tezini kabul ederek baştan önlem aldığı epistemolojik sorunu farketmiyordu. Bu nedenle yukarda da sözünü ettiğim "Organo-dinamik Teorinin Epistemolojik Kritiği" adlı tıpta uzmanlık tezimde bu hatayı göstermeye çalıştım (Tura; 1986). Bugün söz konusu hatayı bu yazı çerçevesinde kullandığımız terimlerle yeniden tanımlayacağım.

Organojenik-dinamik teoride şizofreni gibi ağır bir psikiyatrik hastalığa sebep olan (muhtemelen moleküler düzeydeki) nörolojik bozukluğun negatif semptomların oluşmasına yol açtığı tezinde de bazı sorunlar olmakla beraber sorunun esas gösterileceği yer pozitif semptomlar için ileri sürülen açıklamaydı. Çünkü pozitif semptomlar olarak hezeyan ve bilhassa halüsinasyonların bir tür kontrolden çıkma belirtisi olduğunu söylenirken epistemolojik bir sıçrama yapılıyordu. Çünkü halüsinasyonlar fenomenal düzeyde yer alır ve maddi bir sürecin fenomenal bir süreci nasıl etkilediği açıklanmadan (yani derin kozmik problem görülmeden) yapılacak her açıklama öncelikle fizik biliminin sınırlarını zorlar.

Mesela "çift görünümlü tekçilik" tezini kabul ederek konuşmak gerekirse Ey'in epistemolojik olarak doğru bir biçimde söylemesi gereken şizofreninin beyindeki organik sebebinin birer bilinç fenomeni olan halüsinasyonların ortaya çıkmasına neden olması değil, fenomenal görünümde halüsinasyon olarak gözlenen sürecin nöronal görünüm yüzünde belli ve saptanabilir bir nöronal aktivite artmasına neden olduğuydu. Yani maddi-fiziksel bir süreç fenomenal düzeyi etkilemiyor, gene fiziksel bir süreci etkiliyordu. Ama bu fiziksel süreç fenomenal yüzde halüsinasyon olarak ortaya çıkıyordu. Ey'in teorisi olayı bu netlikte görmemizi engelliyor, sanki beyindeki fiziko-kimyasal bir süreç halüsinasyon gibi, bilinen fizik biliminin kategorilerinin dışında kalan bir fenomenal olaya sebep oluyor gibi bir ifade kullanmak zorunda kalıyordu.

Ancak teori daha modern bir anlayışla ve epistemolojik olarak daha tutarlı bir kavrayış geliştirmek için "çift görünümlü tekçilik" tezini (veya muadili başka bir tezi) kabul etmiş olsaydı bile, gene de geriye çözülmemiş bir sorun kalırdı. Buradaki sorun şuydu; Ey halüsinasyon ve hezeyan gibi semptomların bilindışı anlamının hastanın herhangi bir semptomu değil de bu belli semptomu geliştirmesini belirlediğini söylediğinde, farkında olmadan anlamın beyinde geçen belli bir fiziksel sürecin sebebi olduğunu iddia etmiş oluyordu ki bu epistemolojik bir hataydı. Çünkü özgün bir halüsinasyon hasta-beyindeki belli bir özgün nöronal aktiviteye (özgün bir fiziko-kimyasal sürece) tekabül eder. Eğer bu aktivitenin nedeni fenomenal düzeydeki halüsinasyonunun anlamıysa, bizatihi anlam beyinde belli ve özgün fiziksel bir olaya yol açıyor demektir. Bu tez ise bildiğimiz hiçbir fizik kuralıyla bağdaşmaz.

Oysa çift yüzlü tekçilik varsayımını göz önüne alırsak muhtemelen doğruya biraz daha yakın bir

formülasyon yapabiliriz. Jacques Lacan'ın defalarca belirtiği gibi söz'ün anlamı geriye dönük olarak kurulabilen bir süreçtir. Yani okuduğunuz bu cümlenin anlamını ancak sonlandığını bildiren noktasına ulaştığınızda, geriye dönük olarak anlayabileceksiniz. Eğer hasta-beynin mesela anlamlı verbal bir halüsinasyonu zaman içinde ileriye doğru takip ederek "işittiğini" düşünürsek, fenomenal halüsinasyon yaşantılamasının beyindeki nöronal görünümünün başka bilinçsiz (fenomenal yüzü olmayan) bir nöronal faaliyet tarafından önceden tasarlanıp (hesaplanıp) fenomenal tarzda yaşantılacak tarzda harekete geçirildiğini ("sahnelendiğini") kabul etmemiz gerekir. Şimdi fenomenal yüzde halüsinasyon yaşantılamasına tekabül eden nöronal aktiviteye N2, bu nöronal aktiviteyi harekete geçiren ("sahneleyen") bilinçsiz nöronal aktiviteye de N1 dersek; N1'in aktivitesi N2'nin bilinçsiz anlamına tekabül edecektir ve ancak yorumlandığında bilinçli fenomenal yüzeyde de belli bir mütekabili olan N3 gibi bir nöronal aktivite düzeyine ulaşacaktır.

Eskiden maddi süreçlere teleolojik bir görünüm vermek (yani maddi süreçleri amaçlı süreçler olarak düşünmek) gibi bir sorunu olduğu sanılabilecek bu açıklama, aslında geleceği sekansiyel olarak hesap ederek bu andaki davranışını belirleyen (mesela satranç oynayan bilgisayar gibi) maddi sibernetik aygıtların yapılmasından beri bu tipte eleştirilere kapalıdır.

Bu alt bölümde organo-dinamik teorinin, nöro-psikanalizin göz önüne aldığı epistemolojik sorunları hesaba katmadığı için nasıl yanıltıcı ifadelere başvurduğunu gördük. Nöro-psikanaliz bu gibi konularda çok daha bilinçli ve uyanık olmakla beraber zaman zaman benzeri hatalara düşmektedir. Böyle bir örneği "Bastırmanın Muhtemel Nörobiyolojik Açıklaması" adlı yazımda vereceğim.

Böylece bu giriş bölümünde genel çerçeveyi çizdikten sonra nöro-psikanalizin tez ve tespitlerini tanıtmaya girişebiliriz.

II. Nöro-Psikanalizin Öncüleri: Freud ve Luria

II.1. Bilmediğimiz Bir Freud

Nöro-psikanaliz akımı iki büyük bilim adamını öncüleri olarak kabul eder; Sigmund Freud ve nöro-psikolojinin kurucularından büyük Sovyet nörolog Aleksandr Romanovich Luria (Kaplan-Somls ve Solms 2000). Burada Freud'un nörolojik bilimci yönünü hatırlamamız gerekiyor.

Eğer psikanalizi insan beyninin bilinçsiz zihinsel işlevlerinden bazılarını araştırmaya yönelik bilimsel bir yöntem olarak tanımlarsak psikanalizin aslında başından beri nöro-psikanaliz olduğunu düşünmeye başlamamız gerekir. Demek ki psikanaliz daha başından beri bir doğabilimidir. Tüm yüzyıl boyunca psikanalizin bir tür "insan, anlam ve hatta kültür" araştırması şeklinde takdim edilmiş olmasına rağmen, daha sonra göreceğimiz gibi muhtemelen Freud'un kastettiği bu değildi. O halde nasıl oldu da psikanaliz doğal bir organ olan beyinden bağımsız gibi gösterilen süreçler hakkında bilgi veren bir tür "insan bilimi" görünümü aldı? Bu başka bir tartışmanın konusu.

Freud, döneminin bilimsel tıp alanında en gelişmiş merkezlerinden biri olan Viyana'da eğitim görmüştü. Dönemin Viyana tıp fakültesi de Darwin'in evrim teorisini biyoloji eğitiminin temeline yerleştirmiş ve her alanda bu teoriyi geliştirecek bulgular elde etmeye yönelmişti. Darwin'in öğretisinden çok etkilenen Freud (Bk. Muckenhoupt; 1997), klinik çalışmalarına yönelmeden önce dönemin tıbbı en iyi kavramış hekimlerinden biri olan Brücke'nin fizyoloji laboratuvarında sinir sistemi ve beyin fizyolojisi üzerine çalışmıştı. Bu çalışmaların zamanında kıymeti bilinmeyen ama önemli katkısından söz etmeden önce biraz Brücke ve yakından bağlantılı bir figür olan Helmhotz'dan söz edelim. Alman hekim, fizikçi ve filozof Helmhotz tüm yaşamı boyunca vitalizm karşısında tavır almış, hatta canlılıkla ilgili bu gizemci akıma nihai darbeyi vurmuştu. Bilindiği gibi vitalist tez, canlılığın fizik ve kimya kanunlarıyla açıklanamayacak özel bir durum olduğunu, örtük olarak canlılıkta gizemli bir gücün rol aldığını savunuyordu. Oysa İngiliz hekim Harvey kan dolaşımı fizyolojisini tamamen fiziksel esaslara dayanarak açıklayarak bilimsel tıbbın temelini atmıştı 17. yüzyılda. Ama tıp fakültelerinde 19. yüzyılda bile canlılık gizemli bir olay olarak görülüyor ve birçok merkezde vitalizm hala egemenliğini sürdürüyordu. İşte Helmhotz ve Brücke'nin çalışmaları gerçek bilimsel tıbbın yerleştirilmesi bakımdan anlamlıydı ve Freud böyle bir atmosferde almıştı tıp eğitimini.

Daha sonra bir süreliğine Paris'te çok etkilendiği ünlü nörolog Charcot'nun öğrencisi olduğunda özellikle histeri olgularıyla karşılaşacak ve nörolojiye yeni bir bakış açısı geliştirmeye

başlayacaktı. Freud histerinin fizyolojik (nörolojik) bir olay olduğundan asla şüphe duymamıştı (Bk. Muckenhoupt; 1997). Ama bu nevrotik olay sinir sisteminin ve beynin çalışmasının katı lokalizasyonist-frenolojik açıklanmalara indirgenemeyeceğini gösteriyordu açıkça. Bu nedenle Freud, daha önce sözünü ettiğimiz İngiliz nörolog Jackson'un teorisini de inceledi ve geniş ölçüde etkilendi. Onun 1891 yılında yayınladığı kliniğe dönük ilk çalışması olan "Afazi Üstüne" adlı kitabı çağında hiçbir etki uyandırmamakla beraber geriye dönük bir değerlendirmeyle günümüz nörolojik kavrayışlarına şaşılacak ölçüde yakındır ve çağının nörolojik kavrayışının çok ötesindedir (Bk. Kaplan-Solms ve Solms; 2000).

Freud çalışmalarını sadece tıp ve nörolojiyle sınırlamamıştı, ciddi bir felsefe okuması da yapıyordu. En çok etkilendiği filozoflardan biri Karl Marx'ı da etkilemiş olan Alman materyalist filozof Ludwig Feuerbach'tır (Bk. Muckenhoupt; 1997). Ama esas ilginç olan nokta Alman filozof Franz Brentano'nun da öğrencisi olmasıdır (Bk. Jones; 1953). Freud incelemelerinde Brentano adına pek fazla önem atfedilmez. Oysa Brentano daha önce sözünü etiğimiz çağdaş fenomenolojinin kurucusu Husserl'in de hocasıydı ve onu da derinden etkilemiş bir filozoftu. Bu filozofun Freud'un bilinç kavramını geliştirmesinde büyük katkıları olması gerektiği söylenebilir. Çünkü Brentano bir bilinç filozofuydu ve nesnenin kavranışında güdülenmelerin (bilincin yöneliminin) üzerinde duruyordu. Bilinç daima bir şeyin bilinciydi Brentano'ya göre (yani içeriksiz bilinç olamazdı). Bilincin yönelimi ise başlıca iki temel kaynağa geri götürülebilidi; sevgi ve nefret. Demek ki insan ancak bu temel güdülenmelerinin yönelimi açısından ele alabilir, tanıyabilirdi nesneyi. Bu yaklaşımların Freud'un daha sonraki çalışmalarını etkilememiş olmasının imkânsız olduğunu düşünüyorum.

Böylesine sağlam bir tıp eğitimi almış ve üstelik tıbbı sadece hastalıkları tedavi etme yöntemi olarak değil dünyayı kavramın bir aracı olarak görmüş, dahası afazi üzerine çağını aşan bir inceleme yapmış Freud'un "konuşma tedavisi"nde aslında hastalarının beyinlerinin oluşumu ve çalışma tarzını incelediğinin farkında olmamasına imkân yok. Onun kitaplarında genellikle okunmadan atlanan ama çağının yetersiz nörolojik bilgisine rağmen psişik bir fenomen sırasında beyinde geçen muhtemel nöronal olayları umutsuzca da olsa nörolojik olarak da açıklamaya çalışan bölümler yaşamı boyunca ilk "projesi"ne sağdık kaldığının delilidir. 1895 tarihli "proje"sinde Freud, psikolojiyi nörolojik bir disiplin olarak yerleştirmeye çalışarak çağdaş nöro-psikolojinin de öncüsü olmuştu.

Freud'un nörolojik görüşleri Jackson'ınkilere çok benzer. Charcot'nun kliniğinde izlediği histeri vakaları onu katı frenolojik-lokalizasyonist görüşten uzaklaştırmış ve bugünkü nöronal ağ ve yoğunlaşma bölgeleri anlayışına yaklaştırmıştır. Nöro-psikanalize göre Freud'un psikiyatrik bozuklukların nörolojik açıklamasını geri plana çekmiş ve ağırlıklı olarak fenomenal yüzle (psiko-dinamiklerle) ilgilenmiş olmasının nedeni çağının nörolojik bilminin henüz bu karmaşık nörolojik durumları anlayabilecek kavramsal aygıttan yoksun olmasıdır. Ama hiç olmazsa psikanalitik teorinin en temel tezleri bugünden bakınca kısmen yanlış gibi görünse de temel biyolojik tezlerle uyumlu olarak düşünülmüştür. Köklü bir tıbbi nöroloji bilgisi olmayan hiç kimsenin kuramayacağı bir kuramdır psikanaliz. Mesela Melanie Klein'ın tezleri çok doğru bazı tespitleri gündeme getirmekle beraber aynı biyolojik ilkelerle tutarlılığı koruma çabasından yoksun olduğu için fazlaca spekülatiftir. Keza Jung'un teorisi de bütün zenginliğine rağmen Freud'un tezlerinin bilimsel kalitesine ulaşamamıştır. Bunun bir tek nedeni vardır; Jung, Darwin'i Freud'un anladığı gibi anlayamamıştır.

II.2.1. Luria

Nöro-psikanalizin Freud kadar önem verdiği öncülerinin ikincisi Sovyet nörolojik bilimci Aleksandr Romanoviç Luria'dır. Türkiye'de maalesef pek az psikoloğun eğitim görmüş olduğu psikolojiyi Freud'un "proje"sindeki gibi köklü bir nörolojik disiplin olarak yerleştiren bir alan olan nöropsikoloji disiplinin kurulmasının öncülerinden olan Luria'nın çalışmaları bugün bile en çok gönderimde bulunulan temel kaynakların başında gelir (Bk. Mc.Cartthy ve Warrington; 1990). Bir bakıma Luria, Freud'un erken "proje"sini ilk kez gerçekleştiren nörologlardan biri olmuştur.

İdeolojik nedenlerle zamanında "batı" dünyasında hak ettiği değeri bulamamış olan Luria'nın eserlerine ilginin giderek artığını görüyoruz (Bk. Goldberg; 2001).

Luria çok genç yaşlarında, daha 1920'lerde "insan psikolojisini bilimsel materyalist temellere oturtmaya çalışan tek disiplin" olarak gördüğü

psikanalize büyük bir ilgi duymuş ve bu konuda ciddi eğitim görmüştü. Ancak Stalin döneminde Sovyet Komünist partisinin psikanaliz karşısında resmi olarak olumsuz bir tutum almasıyla psikanalizden uzaklaştı. Marksizmi ve genel olarak felsefeyi çok iyi anladığı bilinen Luria'nın psikanaliz karşındaki daha sonraki tutumu daima çekinceli olacaktır. Genellikle Luria'nın psikanaliz karşısındaki tavrının kariyerist hırslarıyla bağlantılı olduğu ve yaşamı boyunca Parti'yle ters düşmemeye çalıştığı için psikanaliz karşısında tavır aldığı söylenirse de psikanalize yöneltiği eleştiriler bu görüşü desteklememektedir. Elbette Freud'un "batı" dünyasında popülariteye verdiği tavizlerin bir başka tipini Luria'nın Sovyet sistemindeki Parti egemenliği karşısında gösterdiğini düşünebilirsek de aslında psikanaliz karşısındaki tutumu hiç de bilinçsiz değildir. Luria'ın gençlik yıllarında bilimsel materyalist bir yaklaşım olarak gördüğü psikanalizi daha sonra insan psikolojisini biyolojik temellere oturturken toplumsal ve tarihsel faktörleri görmezden gelmekle eleştirmesi (Bk. Kaplan-Solms ve Solms; 2000) ilk bakışta kendi içinde çelişik gibi durmakla beraber aslında aradaki zaman farkı göz önüne alınırsa doğal olarak Freud'unkinden çok daha iyi kavranmış bir nöro-biyoloji anlayışına dayanır.

Luria da bu yazıda adı geçen Freud, Bleuler, Ey gibi İngiliz nörolog Jackson'ın nörolojik kavrayışından çok etkilenmiş, ona çok yakın bir sinir sistemi anlayışından hareket etmiştir. Jackson'ın nörolojik görüşlerini Henri Ey'in "organojenik-dinamik" teorisini anlatmak isterken kısaca özetlemiş olmakla beraber burada bazı ilave bilgiler verme gereğini duyuyorum. Klasik olarak sinir sistemi anatomisi ve işlevleri arasındaki ilişkiyi ifade etmek için iki temel görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki lokalizasyonist-frenolojik görüştür. Kökü çok eski dönemlere giden ve ilk bakışta klinik nörolojinin pratik sorunlarını çözen bu yaklaşıma göre beynin, özellikle korteksin belli anatomik bölgeleri belli zihinsel-motor işlevler için özelleşmiş yapılardır ve bu bölgelerin çeşitli nedenlerle hasarlanması özgün bir zihinsel işlevin kaybına yol açar. İkinci ve tamamen zıt görüş "ekipotansializm" adını alır ve beyinin zihinsel işlevlerini bir bütün olarak yerine getirdiğini, belli bir zihinsel işlev için özelleşmiş belli bir merkez olmadığını savunur. Bu görüş çerçevesinde klinikte gözlediğimiz belli bölgelerdeki hasarlanmaya belli bir zihinsel işlev bozukluğunun tekabül etmesi olgusu, bu genel ve yaygın bütünsel aygıtta bazı anatomik alanların nöronal iletişim bakımından yoğunlaşmasıyla, yani bazı anatomik bölgelerde nöronal aygıtın iletişim ağının sıkışmasıyla açıklanır.

Bu yaklaşımları kısaca da olsa kısmen somut bir örnek üzerinden anlatmak belki anlaşılmalarını kolaylaştırabilir. Mesela klasik olarak hasarlandıklarında konuşma ve dilsel anlama işlevlerinin bozulduğunu 19. yüzyıldan beri bildiğimiz klasik Broca ve Wernicke anatomik alanlarını düşünelim (Bk. Şekil 4). Lokalizasyonist-frenonolojik görüş söz konusu anatomik merkezlerin belli dilsel işlevler açısından özelleştiğini ve harabiyetlerinde belli dilsel psikolojik işlev kaybının bire bir sonuç olduğunu söyleyecektir.

Oysa ekipotansialist yaklaşım dil işlevinin (diğer bütün zihinsel işlevler gibi) serebral korteksin bütününün işlevi olduğunu ve söz konusu anatomik bölgelerin dil işlevi bakımından yoğunlaşmış, şişe ağzı gibi daralmış bölgeleri olduğunu kabul eder. Buna göre serebral korteksin başka herhangi bir alanındaki bir yıkım da belli bir dil yeteneği kaybına yol açar. Ancak bazı bölgelerdeki dil yeteneği kaybı öylesine minimaldir ve başka semptomlarla klinik olarak öylesine perdelenmiştir ki bu bulgular klinik olarak saptanamaz. Yani bu örnekte dil, genel olarak bütün beynin işlevidir. Ama belli anatomik alanlarda öyle nöronal yoğunlaşma ve klinik olarak öylesine yıkıma hassas alanlar ("şişe ağızları") oluşur ki klinik olarak dil işlevinin en çarpıcı bozukluklarını bu anatomik bölgelerin haraplanmasında gözleriz ve beynin bütününe yaygın ve genel bu zihinsel işlevin (dilin) sanki beyinin belli bir merkezinden yönetildiği izlenimine kapılırız. Ekipotansializme

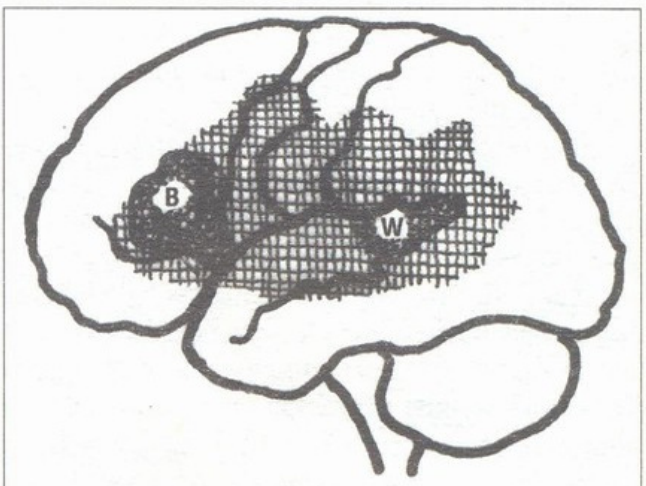

Şekil 4

göre lokalizasyonist-frenolojik yaklaşımın yanılgısı da buradan kaynaklanır.

Klinik uygulama açısından lokalizasyonist-frenolojik görüş tanı koyma açısından büyük pratik avantaj sağlar. Tıbbın kesinlik itibariyle matematiğe en çok benzediği klinik alan olan nörolojide tanımlanmış öylesine sendromlar vadır ki, beyin anatomisinin inceliklerini bilen bir hekim bedensel ve zihinsel bozukluklardan yola çıkarak beyinin neresinin tutulduğunu basit bir nörolojik muayeneyle saptayabilir. Bununla beraber bu tipte klasik nörolojik sendromlar daha önce sözünü ettiğimiz gibi beynin özellikle filogenetik (kabaca genetik) olarak belirlenmiş birincil duyumsal ve motor alanlarıyla alakalıdır genellikle. Oysa bilhassa heteromodal ve transmodal asosyasyon korteksleri (Bk. Mesulam; 2000) geniş ölçüde şahsın yaşam deneyime bağlı olarak oluştuğu için (Bk. Fuster; 2003) aynı nörolojik kolaylığı (matematiği) her alanda, mesela psikiyatride bulamayız.

II.2.2. Bir Örnek; Rüyalar

Nasıl ki "organojenik-dinamik" teorinin kurucusu Ey (Ey; 1978) bir iç dünya fenomeni olan halüsinasyonlar üzerine dünyadaki en güzel incelemeyi yapmışsa, nöro-psikanalizin öncüsü Mark Solms de Freud sonrasında rüyalar üzerine en ilginç ve serebral korteks hakında en iyi fikir veren derlemeyi yapan kişidir (Solms; 1997). Solms tezlerinin Luria, Freud ve Jackson'la uyum içinde olduğunu düşünür ve Jacksonyen şemsiye altında hem Freud'un hem de bilhasa Luria'nın görüşlerini destekleyen bir kavrayış geliştirdiğini kabul eder.

Solms rüya anlayışını Luria'nın nörolojik görüşlerine dayandırdığı için öncelikle bu nörolojik görüşü özetlemek gerekir. Daha önce de belirtiğim gibi Luria da tıpkı Freud, Bleuler ve Ey gibi genel anlamda Jacksoniyen bir nörolojik görüş geliştirmişti. Bu görüş yukarıda özetlediğim lokazisasyonist-frenolojik görüşle ekipotansiyelist görüşün akılcı bir ortak noktada buluşturulmasıyla alakalıydı. Bu ara yol denemesine göre ne katı frenolojik görüş ne de ekipotansiyalist görüş tam olarak haklıydı. Jacksonien görüşe göre her iki nörolojik yaklaşım da aynı hatanın iki farklı ama eşdeğer örneğini sunmaktaydı. Jacksoniyen geleneğe göre insan sinir sistemi türlerin evriminin bir sonucu olduğu için ilginç bir arkeolojik-mimari anatomik yapılanma gösterir; filogenetik olarak eski yapılarla evrimde daha sonra ortaya çıkan yapılar yeni ve daha karmaşık bir anatomik-işlevsel organizasyonda bütünleşirler. Oysa hem frenolojik görüş hem de ekipotansiyalist görüş adeta bir seferde mükemmel bir planlanma sonucu örgütlenmiş bir sinir sistemi modeli kurmaktadır ki, bu sinir sisteminin evrimsel arkeolojik mimarisiyle uyuşmamaktadır. İnsan sinir sisteminde türlerin evriminden gelen çok sayıda eski merkez armonik bir bütünlük içinde çalışmaya yönlendirilmiş olmakla beraber filogenetik olarak erken merkezler türün evriminde daha geç gelişen yapılarla bütünleşerek farklı bir işlevsel mimarinin parçası olmuştur. Oysa ne ekipotansiyalist görüş ne de frenolojik görüş bu aşamalı evrimsel bütünleşmeyi açıklayamaz, sinir sistemini bir seferde ortaya çıkmış bir yapı olarak kavrayabilir. Mesela filogenetik olarak geri bir düzeyi temsil eden türlerde (mesela kuşlarda) arkaik bir anatomo-fonksiyonel yapı daha karmaşık ve gelişmiş bir sinir sisteminde (mesela insanda) farklı bir işlevi yerine getiren bir birim halini alırken, aynı zamanda yeni gelişen yüksek merkezlerin kontrolünden kurtulup kendi bağımsız arkaik işlevlerini gerçekleşirmek eğilimini de korur. Yani sinir sistemi türün evriminde giderek daha kompleks bir örgütlenme kazanırken filogenetik olarak eski alanlar sistem içinde yeni belli roller üstlenen ama görece özerk bütünlükleri de olan merkezler halini almıştır.

Jacksoniyen görüşlerden etkilenen Luria'nın sinir sistemi anlayışı dinamik bir lokalizasyonizmdir (Kaplan-Solms ve Solms; 2000). Buna göre beyindeki anatomik merkezler değişik kombinasyonlara giridiklerinde farklı kompleks zihinsel işlevlerin oluşumuna katkıda bulunurlar. Yani belli bir merkezin belli bir zihinsel işlevle sınırlandırılması yerine değişik merkezlerle işbirliği içinde farklı zihinsel işlevlere katkılarından söz etmek doğru olur. Bu durumda beyindeki belli bir anatomik merkezin haraplanması belli bir işlevin kaybından ziyade çeşitli zihinsel işlevlerde çarpıtmalara neden olacaktır.

Solms'un rüyalarla ilgili çalışması bu nörolojik kavrayışı en iyi şekilde örneklemektedir (Solms; 1997, Kaplan-Solms ve Solms; 2000). Beynin rüya işlevini basitleştirerek kavramak için bu işlevde uyku evreleriyle rüya işlevinde beyin sapı modülasyonunun (eski terimle formasyo retikülarisin) rolü gibi konuları şimdilik bir kenara koyarak bu işlevde öncelikle telansefalik bölgelerin katkısını göz önüne alalım. Solms'e göre rüyanın

oluşumuna katkıda bulunan altı önemli telansefalik bölge vardır: Bilateral ventromezyal prefrontal derin (yani ak madde, aksonik) yapılar, sol alt parietal korteks, sağ alt parietal korteks, ventromezyal oksipito-temporal korteks, frontal limbik bölge ve temporal limbik bölge. Bu beyin bölgeleri ayrı ayrı başka kombinasyonlarda farklı işlevlerin yerine getirilmesine katkıda bulunmakla beraber rüya işlevinde belli bir koordinasyon ve konfigürasyon içinde işlev görürler.

Solms rüya işlevinde bu bölgelerin katkısını değerlendirmek için bu altı bölgeyle ilgili nörolojik sendromlarda rüyaların ne yönde değiştiğini araştırır.

1) Sol alt parietal haraplanma; Bu nörolojik sendromda uzamda sol-sağ ayırımının bozulması ve parmak tanıyamama gibi klasik bazı bulgular (Gerstman sendromunun bazı bulguları) elde edilir. Sendromun nöro-psikolojik değerlendirmesi uzamsal olarak organize olmuş hetoromodal enformasyonlardan soyut kavramların oluşturulmasında; yani kavramlaştırma-simgeleştirme işlevinde zihinsel bir bozukluk olduğunu gösterir. Bu sendrom rüyaların ortadan kalkmasına neden olur. Demek ki Freud'un da düşündüğü gibi rüyülarda kavramlaştırma ve simgeleştirme önemli bir bileşendir.

2) Sağ alt parietal haraplanma; Bu anatomik bölgenin haraplanmasında genellikle gözlenen başat semptom görsel-uzamsal enformasyonları dorzo-lateral prefrontal korteksin ifa sistemi denetiminde işlem hafızasında (working memory) tutmakta güçlüktür. Yani hasarlı beyin belli bir işlemi ifa etmek için görsel-uzamsal kaynaklı enformasyonlara stabil bir şekilde dikkat yöneltmekte ve bunları kısa süreli hafızada tutmakta güçlük yaşar. Bu bölgenin haraplanması da rüyaların ortadan kalkmasına yol açar.

3) Bilateral ventromezyal prefrontal ak madde harabiyeti; Bu bölgelerin haraplanması klinik olarak "adinamia" adı verilen kuvvetli bir motivasyon kaybına yol açar. Yirminci yüzyılın başlarında şizofreninin kontrol altına alınması için uygulanan lokotomi operasyonu bu bölgelerin cerrahi olarak haraplanması esasına dayanıyordu. Bu nedenle gayet iyi incelenmiş olan bu sendromda hasarlı beynin insiyatif alıp kendiliğinden bir eylemi başlatmasının güçleştiği bilinmektedir. Bununla beraber hasarlanan beyin alanın doğrudan nöronlar (gri madde) değil bölgedeki nöronlara ventral mezansefalon (ventral tegmentum) ve üst beyin sapından enformasyon ileten aksonlar (ak madde) olduğu düşünülürse klinik olarak gözlenen adinamizm tablosunun beynin ön motivasyonel merkezlerinin beynin daha arkaik yapılarından gelen enformasyonlarla bağlantısının kesilmesine (prefrontal diskoneksiyona) bağlı olduğu düşünülmelidir. Bu sendrom da rüyaların kesilmesine sebep olur. Bu bulgu Freud'un da düşündüğü gibi rüyaların yüklü motivasyonel bileşeni olduğunu gösterir.

4) Ventromezyal oksipito-temporal haraplanma; Bu bölgenin haraplanmasındaki başat semptom uyanıklık halinde görsel imajinasyonun bozulması şeklinde özetlenebilir. Hasarlı beyin yüzler gibi bazen çok özgün imajları fenomenal bilinç alanında yaşantılamakta güçlük yaşar. Bu sendroma sahip beyinler ilginç bir rüya bozukluğu gösterir; rüya sadece kavramsal düzeyde kalır ve görsel imge kazanamaz. Yani rüya somut görsel temsil özelliğini kaybeder; bir başka deyişle rüya soyut kavramsal aşamada kalmasına rağmen görsel fenomenal içerik kazanamaz. Bu durum rüya ve halüsinasyonun normal algı sisteminin tersi bir kanaldan çalıştığını telkin eder; normal algı sisteminde enformasyon akışı beynin arka bölgelerinden öne doğruyken rüya ve muhtemelen halüsinasyonda ters yönde gelişen bir stimülasyon söz konusudur. Bu nedenle Freud'un tezlerine yakın bir şekilde konuşmak gerekirse rüya, normal algıya göre çok daha yüklü bir motivasyonel anlam taşır.

5)Frontal limbik (yani orbito-medyal prefrontal alan, bazal önbeyin yapıları ve anterior singulat) harabiyeti; Bu sendroma sahip hastalar her gece rüya görmeye devam etmekle beraber rüya ile gerçeği ayırt etme yeteneğini kaybeder ve rüyalarını gerçekte yaşanmış olaylar olarak algılarlar. Gerçekten de bu bölgenin haraplanması realiteyi test etme yeteneğini önemli ölçüde bozar. Bulgulara anosognozia, sol görsel-uzamsal ihmal (neglect) sendromu, konfabulatuar amnezi de katılabilir.

6) Temporal lob epilepsisi; Bazı temporal epilepsi vakaları tekrarlayan eşbiçimli rüyalar, genellikle kabuslar görür. Bu tipte rüyalar genellikle epileptik krize eşdeğerli olarak kabul edilir. Nitekim rüyalar epilepsinin tedavisiyle ortadan kalkar. Bu bulgu rüyaların temporal lobun derin limbik yapılarının (bir başka deyişle fenomenal düzeyde duyguların) rüyaların başlatılmasında ve oluşturulmasında önemli rol oynadığını düşündürmektedir.

Bu bulgular ışığında Solms gayet akılcı görünen bir hipotez ileri sürme şansı yakalamaktadır. Öncelikle Luria'nın nörolojik kavrayışına uygun olarak rüyaların oluşması bir tek merkezin değil, bir çok merkezin organize katılımıyla gerçekleşir. Değişik zihinsel işlevler sırasında bu merkezlerin her biri farklı merkezlerle çeşitli konfigürasyonlarda işbirliği içinde değişik zihinsel işlevleri yerine getirir (dinamik lokalizasyonizm). Solms'e göre rüya faaliyeti ya ventral mezanfalik yapılardan veya temporal limbik yapılardan başlar. Ventral mezansefalik yapılar ve üst beyin sapı yapıları (eski anlayışla formasio retikülaris) fizyolojik olarak uykunun REM adı verilen ve rüyaların sıklıkla görüldüğü dönemini modüle ederler ve yukarda sayılan 3. sendromdaki akson (ak madde) harabiyeti bu bölgelerin motivasyonlarla ilgili ön telansefalik yapılara (singulat girus ve nukleus akumbens ve genel olarak prefrontal kortekse) projeksiyonunu keserek ciddi motivasyon kaybına (adinamizme) ve dolayısıyla rüyaların kesilmesine sebep olur. Haraplanan bu aksonal sistem özellikle ventral mezansefalon ve üst beyin sapından gelen dopaminerjik (Panksepp; 1998'in araştırma davranışı motivasyonel sistemi) ve noradrenerjik nöronların motivasyonel uyarısını kesintiye uğratmış olur. Eğer söz konusu ventral mezansefalik ve üst beyin sapı yapılarının diansefalik (geniş ölçüde hipotalamik) ve bazal ön beyin yapılarıyla bağlantısı düşünülürse Freud'un dürtüsel motivasyon sistemiyle açık bağlantı kurulabilir.

Eğer ventral mezansefalik ve beyin sapı yapıları tarafından elektiriksel olarak uyarılan ön motivasyonel sistemin rüyaları başlattığı tezi doğruysa rüya sürecinde sol alt parietalin kavramlaştırma-simgeleştirme bakımından sürece katılırken sağ alt parietalin görsel işlem hafızasıyla rüyadaki dikkat stabilitesini kısmen de olsa koruduğu ve ventromezyal oksipito-temporal bölgenin de son aktivasyon alanı (sahne) olarak rüyanın somut görsel içerik kazanmasına yol açtığı düşünülebilir. Bu tez gerçekten de yukarda sayılan tüm nörolojik sendromlardaki rüya bozukluklarını açıklamakla kalmaz Freudyen rüya anlayışını da modern bulgularla birleştirmiş olur.

Böylece bu alt bölümde hem Luria'nın dinamik lokalizasyonist nörolojik görüşünü, hem Freud'un rüya teorisinin çağdaş nörolojik anlayışlarla bağdaştırılabilir olduğunu hem de Solms'un rüyalarla ilgili hipotezinin bu iki bilim adamının görüşlerini bağdıştırmada nasıl bir işlev gördüğünü özetlemiş oluyoruz. Artık nöro-psikanalizin daha özel alanlardaki değerlendirmelerine geçebiliriz.

III. Olgular

III.1. Amaç ve Yöntem

Nöro-pikanalizin amacı psikanalitik derin psikoloji çerçevesinde anlaşıldığı biçimiyle insan zihinsel işleyişinin nörolojik açıklamasını vermektir. Bu çerçevede psikanalizin bazı temel metapsikolojik kavramlarını yeniden gözden geçirmek, tartışmak ve geliştirmek imkân dahiline gelecektir. Nöro-psikanaliz araştırma yöntemi olarak klasik psikanaliz veya psikanalitik psikoterapiyi esas alır ve bu yöntemi sorgulamaz. Sorgulanan psikanalitik teknik değil, bu teknikle elde edilen bulguları kavramlaştırmaya yarayan metapsikolojik kavramlardır. Altta yatan ve açıkça ortaya konmayan ve nöro-psikanalizi temellendiren varsayımsa yüzyıllık psikanalitik bulguların çağdaş nörolojik bulgularla örtüştüğü yolunda bir sezgiye dayanmaktadır. Böylece nöro-psikanaliz, psikanalitik bulguları çağdaş nörolojik bulgularla test edip geliştirmekten çok, örtük olarak psikanalitik kavramları doğrulama (hatta kimi yerlerde nerdeyse Kabala'cı bir okumayla Freud'un ne kadar da ileri görüşlü tahminlerde bulunduğunu kanıtlama) yönünde bir çaba halini alır ki sanırım nöro-psikanaliz akımının bilimsel yansızlık ilkesi bakımından en zayıf yönü budur. Bununla beraber bu yöndeki çabaların giderek temel psikanalitik kavramları ve hatta tekniği geliştirmek bakımından önemli bir ilk adım olabileceğini düşünebiliriz. Nitekim akım içinde bu yönde önemli bazı gelişmeler de gözlenmektedir.

Nöro-psikanaliz akımını başlatan ilk çalışmalar çeşitli beyin hasarları olan vakalarda klasik psikanalitik prosedürün uygulanması esasına dayandırılmıştır. Bu yaklaşımdaki amaç beyinin hangi merkezlerinin hangi psikanalitik derin psikoloji bulgularıyla bağlantılı olduğunu göstermekti. Bu çerçevede bilhassa beyinin üç bölgesinin haraplanmasıyla ortaya çıkan psişik bozukluklar psikanalitik yöntemle incelenmiştir; sol perisilvian bölge haraplanmaları, sağ perisilvian bölge haraplanmaları ve ventromezyal prefrontal bölge haraplanmaları. Şimdi bunları sırayla görelim.

III.2. Sol Perisilvian Bölge Haraplanmalı Beyinlerin Psikanalizi (Bk. Şekil 5)

III.2.1. Broca Afazili Beynin Psikanalizi

Broca afazisi olan vakanın (vaka J) standart psikanalitik psikoterapi koşullarında gerçekleştirilen incelenmesi hastanın "normal yas reaksiyonu" gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Bu bulgu iki bakımdan önemlidir.

1) Sağ hemisfer hasarlı beyinlerin zihinsel-motor yeti yitimleri karşısında duygusal olarak genellikle duyarsız kalmalarına karşılık sol hemisfer hasarlı beyinlerin depresif bir duygulanım yaşantıladığı uzun zamandır klinisyenlerin dikkatini çekmiş bir konudur. Bu ve başka bazı bulgulardan yola çıkılarak sol beyin yarım küresinin olumlu duygularla alakalı olduğu, sağ hemisferinse olumsuz duygularla alakalı olduğu, dolayısıyla sol hemisfer doku kaybının olumlu duyguların azalmasına (depresif tablolara) yol açarken sağ hemisfer doku kaybı olan beyinlerin olayları olumsuz duygularla değerlendirme özeliğini kaybettiği ileri sürülmüştür. Ancak vaka J'nin analitik incelenmesi ve terapisi bu yaygın kanaati desteklememekte, hatta bu kanaate gölge düşürmektedir. Gerçi Broca afazili beyin (vaka J) depresif izlenimi vermektedir. Ancak analitik inceleme tablosunun analitik anlamda depresyon (melankoli) olmadığını, yeti kaybına bağlı normal bir yas reaksiyonu olduğunu göstermektedir.

2) Psikanalitik açıdan normal yas reaksiyonu göstermek süperego ve ego bütünlüğünün korunmuş olmasını gerektirir. Broca merkezi hasarlı beynin normal yas reaksiyonu geliştirmiş olması beynin bu alanın psikanalitik anlamda "mental aygıta" önemli bir rolü olmadığını gösterir. Bu durum ilk bakışta psikanaliz açısından şaşırtıcıdır, çünkü analitik teoride egonun dil işlevine büyük önem verilir; mesela Freud 1915 tarihli "Metapsikoloji" çalışmalarında bilinçdışı düşünce sürecini bilinçli kılanın dil olduğunu ve 1923 tarihli "Ego ve İd"de süperego'nun temelinin de içselleştirilmiş sözel uyarı ve komutlar olduğunu söylemişti . Dolayısıyla dil yeteneği önemli ölçüde bozulmuş bir beynin "mental aygıtı"nın da önemli ölçüde bozulmuş olması beklenirdi. Ancak Kaplan-Solms ve Solms, Freud'un kelimelerin çeşitli bileşenleri arasında bilhassa "işitilmiş bir kelimenin hafızasal kalıntısını" önemsediğini, vaka J'nin ise Broca afazisi nedeniyle konuşmasının motor bileşeni açısından bozukluk gösterdiğini, dolayısıyla dilin işitsel imge bileşeninin bozulmadığını bildirerek sorunu çözerler. Freud açık vermemiştir.

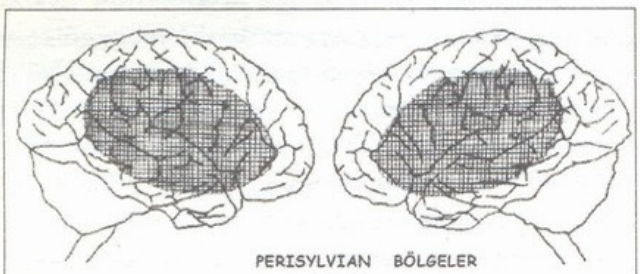

Şekil 5

III. 2.2. Wernicke Afazili Beynin Psikanalizi

Wernicke afazisi olan vakanın (vaka K) analitik psikoterapisi çok daha ilginç ve bazı psikanalitik kavramları netleştirmeye imkân veren bulgular ortaya koymuştur. Cotard sendromunun incelenmesine kadar varan bu zengin olgulardan yalnızca biri üzerinde duracağım. Wernicke afazili beyin, psikanalitik psikoterapisinde, düşünemediğini, düşünmekte büyük güçlük yaşadığını bildirmiştir. Bu durum söz konusu beyinde uygun olumsuz duygularla yaşanmaktadır. (Aslında bu tipte bir yakınma Wernicke afazisi için tipik değildir. Söz konusu beyindeki (vaka K) hasar tipik Wernicke alanını aşarak supramarjinal girusu ve orta temporal bölgeyi de içine almaktadır. Dolayısıyla hasarlı beyin işitsel-dilsel enformasyonları işlem hafızasında tutmakta da güçlük yaşamaktadır.)

Kaplan-Solms ve Solms'un çok yerinde bir tespitle aslında söz konusu beynin yaşantıladığı durumun düşünememek değil, dilsel olarak düşünememek olduğunu söyler. Bir başka deyişle Wernicke alanı hasarlı beyin, düşüncelerini kelimelere bağlayamamaktadır. Ancak bu tespit analitik teori içinde bazı güçlükler yaratır ve çözülmesi için Freud'un bazı kavramlarının netleştirilmesi gerekir. Önce psikanaliz açısından problemin ne olduğunu, sonra nasıl çözüldüğünü anlatacağım.

Analitik teoriye göre bilinç, ego'un ancak çok yüzeyel bir bölümünü oluşturur ve zihinsel süreçler kendileri olarak aslında bilinçdışıdır. Zihinsel süreçleri bilinçli kılansa dil ve konuşmadır. Karen-Solms ve Solms'e göre Freud 1915 tarihli "Bilinçdışı" adlı yazısında bastırma mekanizmasını da dilsel yolla bilinçli kılınabi-

lecek zihinsel süreçlerin işitsel-dilsel imgelerle çağrışımsal bağının geri çekilmesi şeklinde açıklar. Bu bağ bir kez geri çekildiğinde söz konusu zihinsel süreç bastırılmış olur. Ancak bu şekilde baktığımızda bilinç söz konusu bilinçdışı zihinsel süreçler üzerinde ifa edici (executive) kontrolünü de kaybedecektir. Eğer bu tez doğruysa söz konusu tipte hasarları olan beyin, zihinsel süreçlerini iç konuşmayla dilsel olarak, yani içsel kelime-ses imgeleriyle yaşantılayamadığına göre bu süreçler üzerindeki ifa edici kontrolünü kaybetmiş olmalıdır. Halbuki durum hiç de böyle gözükmemektedir. Wernicke alanı hasarlı beyin konuşma ve dilsel düşünmedeki defektine rağmen gayet akılcı bir şekilde davranmakta, ciddi bir ego ve süperego bozukluğu göstermemektedir. Bu durum analitik teorinin yanlış ya da eksik bir tarafını mı göstermektedir?

Şimdi Kaplan-Solms ve Solms'un çözüm önerilerine geçelim. Yazarlara göre Freud daha sonra 1923 tarihli "Ego ve İd" adlı çalışmasında bastırmayla ilgili ilk görüşünü düzeltmiş ve bilinç sisteminin, dolayısıyla kelime bağlantısının zihinsel süreçler üzerindeki bastırma ve ifa edici kontrol işlevi olduğu görüşünden vazgeçerek bu işlevi bizzat bilinçdışı ego'ya bağlamışıtır. Dolayısıyla vaka K. bilinç üzerindeki kontrolünü yitirmekle beraber davranışları üzerindeki kontrolünü yitirmemiştir. Kaplan-Solms ve Solms'un ulaştığı sonuç Freud'un id, ego, süperego ayrımına dayanan ikinci topiğinin, bilinç, önbilinç, bilinçdışı ayrımına dayanan ilk topiğine göre daha gelişmiş bir mental aygıt modeli sunduğu yönündedir.

III.2.3. Sol Parietal Haraplanmalı Beyinlerin Psikanalitik İncelemesi

Sol parital beyin haraplanmalı vaka (vaka L), bekleneceği gibi ağır bir sağ hemipleji, transkortikal afazi ve tipik Gerstman sendromu geliştirmiştir. Klinik olarak ciddi şekilde depresyonda, hatta intihar eğilimlidir.

Akut dönemdeki psikanalitik inceleme hasarlı beynin çağrışımsal düşüncesinin önemli ölçüde sınırlandığını göstermektedir. Hasta dış görünüş itibariyle torpör tablosundaymış izlenimi veremekle beraber daha derin bir analitik inceleme hasarlı beynin kendi bilincinde oluşan, ama kontrol edemediği bir şekilde maruz kalıyormuş gibi yaşantıladığı düşüncelere anlam vermeye çalıştığını göstermektedir. Bu stereotipik düşünceler genelikle somut ve pratik düzeydedir ve özelikle hastalığıyla alakalıdır. Hasarlı beyin ciddi anksiyete ve hastalığından dolayı utanç yaşamakta ve hafif bir konfüzyon da tabloya eşlik etmektedir.

Hasta akut dönemi atlattıktan sonra zaman içinde hızlı bir iyileşme gösterir; yürümeye başlar ve çağrışımsal düşüncesi genişlemeye başlar. Bu hasta da kayıp karşısında uzamış ama normal sayılabilecek bir yas dönemi yaşar.

Analitik incelemenin yanlızca akut dönemi, yani hastanın iyileşme sürecine girmeden önceki dönemi ilginç sonuç vermiştir. Luria'nın Zasetsky vakasıyla büyük benzerlikler gösteren vaka L.'nin psikanalitik incelemsinin sonuçları sol perisilviyan bölge haraplanmalarının derin psikoloji ve psikanalitik "mental aygıt" kavramı bakımından önemini anlamak açısından tamamlayıcı bir aşama olmuştur. Vaka L. de, vaka K.'ya benzer şekilde zihinsel sürreçlerini dilsel düzeyle bağlantılandırmakta, dolayısıyla dilsel düşünmede önemli güçlükler yaşamakla beraber sorunu daha ağırdır. Hastalığının akut evresinde adeta "dünyası parçalanmış"tır. Bu evrede adinamizme bağlı bir motivasyon kaybı göstermiş ve herhangi bir ego aktivitesi geliştirmemiştir. Hastanın bilincinde kısa süreler için bazı düşünceler oluşuyorsa da bunlar kendi yönlendiriyormuş hissine kapılmadığı, daha ziyade kendisinin maruz kaldığını yaşantıladığı deneyimlerdir. Bu durum ego fonksiyonlarının tüm olarak çöktüğünü göstermektedir. Sol alt parietal bölgenin değişik modalitelerden enformasyonların bir araya getirildiği heteromodal, hatta gerçek anlamda transmodal bir asosyasyon alanı (yani bir modaliteden gelen enformasyonları değişik modalitelerdeki enformasyonlara bağlayan ve böylece semantik düzeyde kavram oluşturan "kapı", bir tür yönlendirici santral) olduğu düşünülürse beynin bilinç alanında yaşadığı deneyiminin nöronal yüzüyle bağı kurulabilir. Bir başka deyişle sol alt parietal alan bilhassa belli bir kanaldan gelen enformasyonlara göre değişik modalitelerdeki alanları aktive ederek bütünsel bir kavrayışın oluşmasını sağlar. Bu alanın haraplanmasında "ego" bilhassa soyutlama ve kavramsallaştırma işlemlerinin temelinde yer alan çağrışımları yerine getirmede güçlük yaşamaktadır. Bir başka deyişle vaka K. sadece düşüncelerini kelimelere bağlamakta güçlük yaşamakla beraber vaka L. bilinçsiz, dil öncesi düşünmekte (bilinçsiz zihinsel işlem yapmakta) güçlük yaşamaktadır. Bu da bilinçsiz ego'nun önemli

ölçüde tahrip olduğu anlamına gelir.

Özellikle dil, dilsel düşünce, simgeleştirme, kavramlaştırma, anlam, simgesel anlama ve simgesel iletişim gibi işlevlerde önemli rol oynayan sol perisilvian bölge haraplanmalarının psikanalitik incelemede ciddi bir belirti vermemeleri gerçekten şaşırtıcı bir bulgudur. Çünkü psikanaliz öteden beri dile büyük önem vermiş ve hatta Lacan gibi psikanalistler tüm teorilerini insan dilsel, simgesel örgütlenmesi üzerine kurmuştur. Halbuki nöro-psikanalitik incelemeler bu görüşleri desteklememektedir. Gerçi vaka L. bu görüşe pek uymuyor gibi görünmektedir. Ancak bu vaka dilsel düşünceden ziyade Freud'un özü gereği bilinçdışı (dil öncesi) olduğunu söylediği zihinsel işlem yapma kapasitesini önemli ölçüde yitirmişti. Buna karşılık dil işleviyle pek az ilgisi olan sağ perisilvian bölge haraplanmaları psikanalitik açıdan çok daha ilginç sonuçlar verir. Bu bölgenin haraplanmaları, bölgenin kişilik, duygulanım ve motivasyon bakımından daha önemli bir işlevi olduğunu gösterir.

III.3. Sağ Perisilvian Haraplanmalı Beyinlerin Psikanalizi (Bk. Şekil 5)

III.3.1. Nörolojik Sendrom

Sağ perisilvian bölge haraplanmalarıyla ilgili nöro-psikanalitik verilerin tartışılması önemsediğim bir alana giriyor. Bu nedenle daha ayrıntılı bir tartışmayı başka bir yazıya bırakıp, kısa bir özetle yetineceğim.

Öncelike bu bölgenin haraplanmasında sol beden yarısında ortaya çıkan felç tablosunun yanında genellikle gözlenen nörolojik semptomları hatırlayalım.

1) Sol yarı uzamsal ihmal sendromu. Sağ perisilvian bölge haraplanmalarında sıklıkla gözlenen tabloların başat semptomu hasarlı beynin uzamın sol tarafından kaynaklanan enformasyonları işlemekte, dikkatini bu bölgeye çevirmekte büyük güçlük yaşamasıdır. Bu sendromu bir başka yazımda daha ayrıntılı bir şekilde tartışmayı planlıyorum.

2) Anozognozi ve anozodiaforia. Söz konusu bölgenin haraplanması bedenin sol yarısında kimi kez ciddi bir felce neden olmakla beraber hasarlı beyin bu durumun farkında değildir ve dilsel düzeyde bedeninin felçli olduğunu inkâr eder (anozognozia). Hatta felçli beden yarısının kendisine değil bir başkasına ait olduğunu söyleyen hasarlı beyinler de vardır. Daha hafif vakalardaysa hasarlı beyin, sol beden yarısının felçli olduğunu dilsel düzeyde kabul etmekle beraber hastalık karşısında duygusal bir kayıtsızlık yaşar (anozodiasforia).

3) Mizoplejia. Bazı sağ perisilvian bölge haraplı beyinlerse anozodiasforia tablosunun tam tersi bir belirti göstererek felçli beden bölgelerinden nefret ederler ve bu beden bölgelerine karşı öfke duyarlar, hatta sağ beden yarılarıyla sol taraflarına fiziksel şiddet uygularlar.

4) Bazı vakalarda bu başat belirtilere ilave olarak çeşitli praksis bozuklukları (bazı işlemleri ve davranışları sekansiyel olarak planlayıp yerine getirememe), uzamda bulunduğu yeri tayin ederek yön bulamama, yüz tanıyamama, yüz ifadelerinden duyguları çıkarsayamama gibi belirtiler de gözlenir. Bu tipte belirtilerin nörolojik açıklaması nispeten kolaydır.

Sağ parietal sendromu açıklamak için bazı teoriler ileri sürülmüştür. Bu teorilerin birbirini dıştaladığını değil tamaladığını düşünmek daha doğru olur. Şimdi söz konusu teorileri sırayla görelim.

a) Burada özetleyemeyeceğimiz bazı başka bulgulara da dayanılarak sağ hemisferin, özellikle de sağ parietalin uzamsal algı ve uzama ilişkin zihinsel işlem yapmayla ilgili olduğu kabul edilir. Bir başka deyişle sağ parietalin genel olarak uzam, uzamda bedenin konumu ve pozisyonu ve bedenin durumuyla ilgili topografik haritalandırmasını yaptığı düşünülür. Bu durumda sağ parietaldeki haraplanma söz konusu topografik haritalandırma işlevini bozduğundan sendromdaki belirtilerin önemli bir bölümü açıklanabilir.

b) Dikkat mekanizmalarında da sağ ve sol hemisferler arasında bir fark olduğu kabul edilir; sağ hemisferin, bilhassa sağ parietalin özelikle dikkat mekanizmalarında daha başat bir rol oynadığı gösterilmiştir. Buna göre sol hemisfer dikkat sistemi detayla ilgili enformasyonlara yönelikken, sağ sistem global enformasyonlara dönüktür ve daha etkin bir sistemdir. Mesela görsel-uzamsal dikkat söz konusu olduğunda sol hemisfer sadece sağ yarı görme alanına yönelik dikkat sistemine sahipken sağ taraf her iki alana birden dikkat yöneltebilme özelliğine sahiptir. Bu durum sağ hemisfer hasarlı vakalarda gözlenen dikkat bozukluğunu (sol yarı uzamsal ihmal sendromunu) açıkladığı gibi anozognozi ve anozodiaforia tablolarına açıklama getirebilir. Fakat bu son

açıklamanın gücünü zayıflatan olgu bazı vakalarda dikkat bozukluğu gözlenirken anozognozinin gözlenmemesi veya tersine anozognozik bazı vakaların dikkat bozukluğu götermemesidir (çift çözülme).

c) Bir başka ve tamamlayıcı yaklaşım sağ hemisferin enformasyonları olumsuz duygusal açıdan değerlendirmeye almasına karşılık sol hemisferin enformasyon işleminin baskın olarak olumlu duygusal değerde olduğu görüşüdür. Dolayısıyla sağ hemisfer doku kaybı olumsuz yönde duygusal değerlendirmeyi azaltır.

d) Benzeri fakat daha gelişmiş bir açıklama Damasio tarafından verilmiştir. Çeşitli bulgulara dayanan Damasio bedenin ve iç organlların beyinin birincil somatosensorial alan (S1), insula, bazal ön beyin yapıları, hipotalamus, hipotalamusun asosyasyon alanları olarak kabul edilmesi gereken limbik yapılar, mezansefalon ve üst beyin sapında nöronal düzeyde temsilinin ve monitorize edilmesinin duyguların oluşumunda önemli rol oynadığını düşünür. Ayrıca bu yapılar, bedenin gerçek durumundan bağımsız olarak "bedensel hafıza" üzerinden de duyguları oluşturabilirler. Damasio'ya göre sağ hemisfer beden durumunun temsilinde ve dolayısıyla duyguların oluşmasında başat rol oynar. Dolayısıyla sağ hemisferin kortikal yapılarının tahribi beden durumuyla ilgili yeni enformasyonların işlenmesini imkânsız kılar ve beyin "bedensel hafıza"ya dayanarak bedenin hasarlanma öncesi temsillerinden yola çıkarak kendini yanlış değerlendirir. Bu durum ayrıca dikkat mekanizmalarının duygu-motivasyon sistemleriyle alakası bakımından da değerlendirmeye alınmalıdır.

III.3.2. Nöro-Psikanalitik Bulgular ve Açıklama

Sağ perisilvian bölgelerinde farklı hasarları olan vakaların psikanalitik incelemesi çok ilginç iki sonuç vermiştir.

1) Bu vakaların sergiledikleri nörolojik ve emosyonel tablolar hasarın yeri ve büyüklüğüyle bağlantılı olarak anozognoziden anozodiaforia ve mizoplejiya kadar değişen özelikler göstermekle beraber psikanalitik inceleme tüm vakalarda narsisitik bir gerilemenin meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu narsisitik gerileme kimi vakalarda narsisitik kişilik özeliklerinin ön plana çıkması, kimi vakalarda narsisitik bir belirti olarak melankoli tablosunun kliniğe egemen olması (normal yas reaksiyonunun yaşanamaması), kimi vakalarda paranoya şeklinde kendini göstermekle beraber dikkat çekici bir tutarlılık göstermektedir.

2) Psikanalitik inceleme anozognozik vakaların bilinçdışı bir şekilde aslında hastalıklarını bildiğini, anozodiaforik vakaların da hastalıkları karşısında gösterdikleri yüzeyel duyarsızlıktan daha derin ve bilinçdışı bir seviyede hastalıklarıyla ilgili şiddetli kaygılar taşıdığını göstermiştir. Ancak vakalar analitik yorum çalışması karşısında dirençlidir ve yorumla kazanılan içgörü çok kısa bir süre için etkili olmakta ve hasta hiçbir kalıcı kazanım olmadan hızla eski haline dönmektedir.

Şimdi bu bulgular nöro-psikanalitik açıdan nasıl ele alınıp açıklanabilir? Nöro-psikanalitik anlayış bu bulguların bağlantısız olmadığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla açıklama iki aşamalıdır.

a) Narsisitik gerilemenin açıklaması. Burada narsisizmin psikanalitik teorisini ve nöro-psikanalitik açıklamayı aşırı şematize ederek veriyorum. Psikanalitik teoriye göre en erken nesne ilişkisi insanın kendi bedeniyle narsistik ilişkisidir. Bir başka deyişle ego, nesne ilgilerini kazanmadan önce libido bedene yatırılmıştır. Ego libidoyu ancak narsisitik evreden sonra dış dünyaya yatırır; ilgi, dikkat ve beklenti dış dünyaya, nesneye döner. Libido'nun dış dünyaya dönmesiyle narsisitik ilgiler azalacaktır. Sağ hemisferin bilhassa dış dünyaya (uzama) ve nesneye yönelik dikkat, motivasyon ve duygularla alakalı olduğu düşünülürse bu bölgenin haraplanmasının narsisitik bir gerilemeye neden olacağı açıktır. Nitekim anozognozik ve anozodiasforik vakaların ciddi nörolojik sakatlıklarını bir şekilde inkâr etmelerine rağmen önemli hipokondriyak şikayetlerinin olması ilgi, dikkat ve beklentililik hallerinin kaygılı bir şekilde kendi bedenlerine döndüğünü gösterir.

b) Anozognozi, anozodiasfori ve mizoplejianın açıklaması. Nöro-psikanalitik açıdan bu semptomlar narsisitik gerilemeyle alakalıdır. Narsistik olarak gerilemiş vaka kendi bedeniyle aşırı ilgilidir ve bedenine aşırı libidinal yatırım yapmıştır. Bu durumda da bedenindeki bir sakatlığı (felci) kabul ederek normal bir yas reaksiyonu yaşaması güçtür. Bu nedenle vakalar anozognoziden mizoplejiayaya, anozodiasforiadan melankoliye değişkenlik gösteren reaksiyonlar yaşarlar. Bu gibi tablolarda bastırma veya inkâra benzer aktif ego savunmaları söz konusudur. Mesela yukarıda da kaydedildiği gibi anozognozik vakaların psikanalizi bu vakaların bilinçdışı düzeyde hastalıklarını

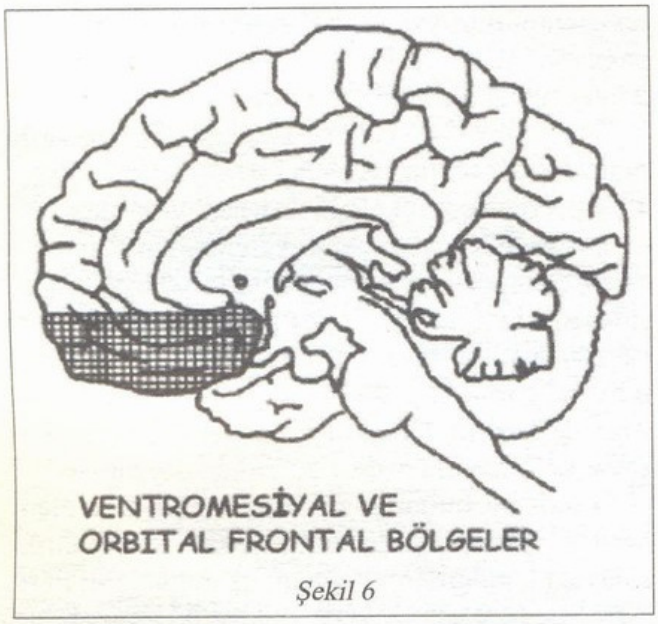

Şekil 6

bildiğini gösterir. Ancak hasta bu acı verici narsisitik yaralanmayla yüzleşmemek için hastalığıyla ilgili bilgisini bastırır ve hasta olmadığını söyler. Anozodiasforia tablosunda aktif mekanizmalarla felcin kendisi için duygusal önemini inkâr ederken, benzeri narsistik mekanizmalara dayanan mizoplejia durumunda kendisini terk eden narsistik olarak yatırım yapılmış felçli beden bölümüne karşı şidetli öfke klinik tabloya egemen olur. Keza sağ hemisfer hasarlı vakalarda nadiren de olsa gözlenen melankoli tablosu da bir yandan hastalığın anozognozik inkarına diğer yandan da şiddetli ambivalans nedeniyle normal yas reaksiyonunun yaşanamamasına bağlıdır.

Burada oldukça basite indirgeyerek verdiğim açıklamalar oldukça ilginçtir ve kanımca nöropsikanalizin nörolojik bilimlere ilk katkı girişimini dile getirmektedir. Söz konusu vakalarda narsistik gerilemenin tespit edilmesi bile başlı başına önemli bir buluştur. Bununla beraber özellikle anozognozi ve benzeri semptomlar için getirilen aktif ego savunması anlayışları bazı önlemlerle kabul edilmelidir kanısındayım. Mesela söz konusu nöro-psikanalitik açıklama mevcut nörolojik açıklamalara alternatif olarak sunulmamalıdır. Yukarda da belirtiğim gibi bu konu oldukça önemlidir ve ayrıca tartışılmayı haketmektedir.

III. 4. Ventro-Mezyal Prefrontal Hasarlı Beyinlerin Psikanalizi (Bk. Şekil 6)

Psikanalitik inceleme ventro-mezyal prefrontal bölgeleri hasarlanmış beyinlerin en şiddetli ve arkaik aktarım gerilemelerini gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu beyinler analitik gerileme sürecinde aktarımla gerçek ilişkiyi karıştırarak terapiste psikotik düzeyde reaksiyon verirler. Egonun temelindeki gerçeklik ilkesi geniş ölçüde zarar görür.

Kaplan-Solms ve Solms'e göre insan "zihinsel aygıtı"nın bütünlüğünü korumasında bu bölgenin önemli bir katkısı vardır. Bölgenin, zihinsel aygıtın bütünlüğünü korumaya yönelik en önem katkısı birincil süreç düşüncesinin inhibe edilmesi ve böylece ikincil sürecin egemenliğinin kurulmasıdır. Ego'nun yapısal bütünlüğü ve süperegonun inhibitör özellikleri her şeyden önce bu bölgenin işlevselliğini korumasına bağlıdır.

Karar ve ifa sistemini oluşturan prefrontal korteks, diğer kortikal yapıların işlevini sekansiyel bir organizasyonda düzenlemek durumundadır. Bir başka deyişle beynin bazal ön beyin, hipotalamus ve ilgili limbik yapılar, mezansefalon ve üst beyin sapı gibi bedensel temsil bölgelerinden gelen ve emosyonların oluşumunda birinci derecede rol oynayan enformasyon akışıyla (kabaca "id" ile) oksipital, temporal ve parietal kortekslerdeki birincil duysal ve asosyasyon alanlarından gelen ve dış dünyayı (gerçekliği) temsil eden enformasyon akışının organizmanın yöneldiği motivasyonel aktivite içinde anatomik olarak yukardan aşağı (yani prefrontalden limbik, hipotalamik ve beyin sapı yapılarına) ve önden arkaya (yani gene prefrontalden parito-oksipito-temporal alanlara) doğru düzenlenmesi gerekir. Aksi taktirde beyin üstesinden gelemeyeceği bir enformasyon bombardımanına tutulur ki bunların oluşturduğu zihinsel süreç zaman içindeki ardışıklığını kaybetmiş ve tamamen birincil süreç düşüncesinin özelliklerini gösteren bir görünüm kazanır. Bu genel düzenlemede prefrontal korteksin dorzo-lateral bileşeni (mesela işlem hafızası örneğinde olduğu gibi) bilhassa önden arkaya doğru (kabaca gerçekliğe doğru) bir düzenleme yaparken ventro-mezyal bileşeni bilhassa yukardan aşağı (kabaca id'e doğru) bir düzenleme yapar. Bu sekansiyel organizasyon ikincil süreç düşüncesinin egemenliği, dolayısıyla organizmanın sosyo-kültürel ve fiziksel gerçekliğin içinde uygun ve adaptif edimleri için zorunludur.

Eğer bilhassa ventro-mezyal prefrontal kortikal yapıların anatomik bütünlüğü bozulursa kabaca konuşmak gerekirse gerçeklikle id arasındaki dengenin id lehine bozulduğunu, dolayısıyla biricil süreç düşüncesinin zihinsel aktiviteye egemen olarak gerçeklik ilkesini devre dışı bıraktığını görürüz.

IV. Genel Değerlendirme

Burada Kaplan-Solms ve Solms'un insan zihinsel aygıtının ilmek ilmek nasıl örülerek yapılaştığına dair gerçekten ilginç görüşlerine pek az yer verebileceğiz. Bu görüşlerin esası Freud'un metapsikolojik tezlerinin çağdaş nörolojik verilerle geniş ölçüde örtüştüğünün gösterilmesi esasına dayandırılmıştır. Kabaca ifade etmek gerekirse Freud'un id olarak ifade ettiği mental aygıt ünitesi beyinde bedenin temsil edildiği ve emosyonların oluşmasında önemli rol oynayan arkaik beyin yapılarının aktivitesine tekabül edecektir. Gerçekten de bu bölgelerin doğumdan sonra nöronal aktivitesi en yüksek bölgeler olduğu gösterilmiştir. Üstelik yaşamın başında davranışlara bilhassa egemen olan beyin bölgeleridir bunlar.

Nöro-psikanaliz beynin arka bölgelerinde yer alan birincil sensoryal ve ilgili asosyasyon alanlarını "algı sistemi" olarak ego'nun öncülü olarak kabul edecek ve iç dünyadan (id'den) gelen enformasyonlarla dış dünyadan (algı sisteminden) gelen enformasyonların giderek bağlantılanmasıyla oluşan asosyasyon alanlarını zihinsel aygıtın kurulmasının ilk adımları olarak kabul edecektir.

Bu yapılanmada prefrontal aktivite de önemli rol oynayacak ve yukarda gördüğümüz gibi ego'nun ifa sistemiyle anne-babanın dilsel müdahaleleriyle oluşan ego bölümü (süperego) giderek tüm zihinsel aygıta egemen olmaya başlayacaktır.

Yukarda da sözünü ettiğim gibi nöro-psikanalizin verileri modern nörolojik bilimlerle klasik Freudiyen kavramların geniş ölçüde örtüştüğünü veya en azından ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

V. Sonuç

Öyle görünüyor ki nöro-psikanaliz, gerek psikanaliz gerekse psikoterapi tarihinde önemli bir dönüm noktası olmaya aday bir akım. Sanırım bu akım nörolojik bilimlerde son yıllarda gerçekleşen atılımlara bir yenisini ekleminin ötesinde bir anlam taşıyor. Çünkü bu akımın ima ettiği dönüşüm insan bilimlerinin hak ettiği yeri; yani giderek bir doğa bilimi statüsü alacağını müjdeliyor.

Bununla beraber nöro-psikanalitik yaklaşımda veya benzeri girişimlerde bazı kavramları daha iyi tanımlanmış bir çerçevede tartışmaya çalışmanın nörolojik bilimlerin diğer dallarıyla ilişkiyi kolaylaştıracağını ve bu alanlarda da gerekli epistemolojik önlemlerin alınmasına yardımcı olacağını düşünüyorum.

İlk olarak bilinç kavramını netleştirmekten yanayım. Bilinç kavramını klasik olarak olduğu gibi farkındalık bilinci anlamında kullanalım. Ama bilincin düzeyleri arasında da belli bir derecelendirme yapalım. Bilincimizde yer alan tüm fenomenleri aynı anda dilsel olarak düşünmediğimiz veya dikkatimizi yöneltmediğimiz için bilinç fenomenlerinin çoğu aslında potansiyel olarak farkındalık düzeyine taşınıp ifade edilebilecek mahiyette olmalarına rağmen kelimenin tam anlamıyla farkındalık düzeyinde yer almazlar. Bilincin bu düzeyine "potansiyel fenomenal bilinç" demeyi öneriyorum. Ancak dikkat yöneltilerek ön plana taşınan fenomenal bilinç içerikleri kelimenin tam anlamıyla farkındalık eşiğine gelirler ve dilsel olarak da ifade edilebilecek bir nitelik kazanırlar. Farkındalık bilincinin bu düzeyine; yani dikkat yöneltilerek ön plana çıkarılmış fakat henüz dilsel düşünceye veya dilsel ifadeye taşınmamış bilinç içeriğine (yani dilsel farkındalık eşiğindeki bilinç fenomenlerine) "aktüel fenomenal bilinç" demek uygun olabilir. Yalnızca dilsel düşünce veya ifadeye konu olan bilinceyse "kelimenin tam anlamıyla farkındalık bilinci" veya kısaca "refleksif-verbal fenomenal bilinç" adını vermek uygun özküyor. Muhtemelen sadece insana özgü olan tek bilinç türü budur.

Bilinçle ilgili yanlış anlaşmaya dayanan pek çok tartışmanın kökeninde bu ayırımların netleşmemiş olduğunu varsayabiliriz.

Bilinçsiz ve bilinçdışı sıfatlarını da ayırt etmekte fayda var. Freud'un bilinçdışı olarak nitelediği pek çok zihinsel süreci bilinçsiz sıfatıyla karşılamak hem çağdaş nörolojideki ilerlemelerle ve günümüz nörolojisinin diliyle daha iyi bir ilişki kurmaya imkân verecek hem de psikanalizin verilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

İnsan beyninin pekçok işlevi bilinçsizdir; yani asla fenomenal bilinç niteliği alamaz, dolayısıyla ne aktüel bilince ne de refleksif-aktüel bilince konu olmaz. Buna kısaca iki örnek vermek istiyorum. İlk olarak "birleştirme" (binding) problemiyle ilgili kısa bir hatırlatma yapalım. Bilindiği gibi görme olayında görünen nesneyle ilgili enformasyonlar beyindeki birincil görme merkezine ulaştıktan sonra bunlar mesafe, şekil, hareket, renk gibi özellikleri bakımından farklı asosyasyon

korteksleri̇nde değerlendirilir. Beynin bütün bu özellikler hakında nasıl enformasyon sahibi olduğunu kabaca da olsa bilmemize rağmen nasıl olup da ayrı ayrı beyin bölgelerinde işlenen bu enformasyonların bilincimizde bütün bu özelliklere sahip tek bir nesne fenomeni şeklinde teşekkül ettiğini, bütün bu farklı bölgelerin işlem sonuçlarının bir tek nesne fenomeninde birleştirildiğini tam olarak bilmiyoruz. Bu konuda bazı varsayımlar ileri sürülmüş olmakla beraber (Bk. Crick; 1995) burada bizi ilgilendiren esas sorun bu birleştirme sürecinin tamamen bilinçsiz olmasıdır. Beynimiz bu birleştirmeyi nasıl yapıyor olursa olsun beynimiz bilincinde bütünsel bir nesne fenomenini hazır buluyor. Yani birleştirme beynin tamamen bilinçsiz bir işlemi-süreci olmasına rağmen beyin, bilincinde yanlızca bu işlemin sonucu olan fenomeni bulmaktadır. Açıkçası beynin bu bilinçsiz birleştirme işleminin Freudiyen bilinçdışı nosyonuyla hiçbir alakası yoktur. Bu tipte hiçbir zaman fenomenal nitelikte bir bilinç içeriği kazanamayacak nöronal süreçlere bilinçsiz dememiz daha doğrudur.

İkinci bir örnek olarak Damasio'un naklettiği bir vakadan sözetmek isterim (Damasio; 2000). Aslında yüzyılın başından beri çeşitli örnekleriyle zaten çok iyi bilinen anterograt amnezisi olan bir vakadan söz eder Damasio. Vakanın özgün ve ilginç tarafı (yani vakada bilateral hipokampus harabiyetine, hipokampus gibi LTP aktivitesi olduğu gösterilmiş olan bilateral amigdala harabiyetinin de ilave olmuş olması, dolayısıyla örtük hafıza sisteminde yaygın anlayışın ötesinde hipotalamusun veya başka diansefalik, mezansefalik ya da üst beyin sapı yapılarının da rol oynadığını telkin etmesi) bizi burada ilgilendirmeyecek. Anterograt amnezisi olan tüm tipik hastalar gibi bu vaka da yeni anıları hızla unutmaktadır. Epizodik anılara ilişkin bu amneziye rağmen "örtük" hafıza sistemi sayesinde geçmiş deneyimlerin bu gibi vakaların aktüel davranışını etkilemesi çok iyi araştırılmış bir konudur. Söz konusu vakada Damasio ve ekibi kliniklerinde yatan hastayla ilgili şöyle bir deney tasarlarlar. Düzenledikleri çeşitli mizansenlerde ekipten bir üye, hastaya devamlı olarak iyi davranırken bir başkası nötr, bir diğeriyse kötü davranmaktadır. Hasta kısa bir süre sonra bütün bu olayları, hatta kişileri unutmasına ve sanki yeni görüyormuş gibi davranmasına rağmen sıradan zamanlarda bilinçsiz bir şekilde eskiden kendisine iyi davranmış olan kişinin yanına gitmeyi yeğlemektedir. Olayın nörolojik açıklamasını bir tarafa bırakalım. Bu bilinçsiz davranış eğilimi ilk örneğe göre Freudiyen bilinçdışı nosyonuna daha yakın olmakla beraber gene de bilinçdışı olarak nitelenemez. Çünkü vaka, her ne kadar davranışının ardındaki neden anlatılsa bilişsel düzeyde o an için de olsa belki kavrayacak zekâya sahip olmasına rağmen, bilinç alanında kendisini böyle davranmaya sevkeden anıları fenomenal düzeyde yaşantılamak (hatırlamak), dolayısıyla davranışlarını değiştirmek imkânından yoksundur. Yani bu vakada psikanalitik yorum çalışması hiçbir netice vermeyecektir.

Demek ki ben sadece (yorumlama veya başka bir şekilde) fenomenal bir nitelik kazanarak bilinç alanında yer almaya elverişli fakat aktüel olarak bilinçsiz olan zihinsel süreçleri Freudiyen anlamda bilinçdışı olarak nitelemeyi öneriyorum. Bu durumda bilinçdışı zihinsel süreçler beynin genel bilinçsiz zihinsel süreçlerinin özel bir alt grubu olacaktır. Freud'un özgün buluşu burdadır zaten. Bilinçdışı terimini nerede kullanmayı tercih ettiğimi göstermek için küçük bir örnek vermek isterim.

Çeşitli nedenlerle burada terapisinin ayrıntılarına giremeyeceğim bir bayan hastam bir seansta odama girdikten hemen sonra aniden sebepsiz bir gerginlik yaşadığını, oysa terapiye gayet iyi duygularla geldiğini söyledikten sonra sanki Damasio'nun duygularda bedenin (bedenin beyindeki temsilinin) rolünü doğrularcasına şu çarpıcı cümleyi kurdu "Çok garip, sanki bedenim bir şey hatırlıyor". Bu vaka, hipokampus ve amigdalası normal çalışan bir nevroz olgusu olmakla beraber gerçekten de Damasio'nun sözünü ettiği anterograt amnezili hastasının tepkisine benzer bir tepki vermekteydi. Hastanın duygusu terapinin derinlemesine çalışma sürecindeki materyale uyumluydu ve yorumlandığında bilinçli kılınabilecek anıların aktarımda yeniden canlanmasına bağlıydı. İşte sadece bu tipte bilinçsiz materyale, yani yorum veya başka bir yolla fenomenal mahiyet kazanıp bilinçli kılınabilecek ama o an için fenomenal bilinç düzeyinde yer almayan zihinsel süreçleri bilinçdışı terimiyle nitelemeyi öneriyorum.

Kavramları bu şekilde netleştirmemizin nöropsikanalize katkı açısından da önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü "Bastırmanın Muhtemel Nöro-Biyolojik Açıklamasına Dair" isimli yazım-

da göstermeye çalışacağım gibi muhtemelen "bastırma" mekanizması tıpkı "birleştirme" işlevinde olduğu gibi bilinçsiz bir zihinsel aktivite olmakla beraber, bastırılan zihinsel süreç tam anlamıyla Freudiyen bilinçdışı olarak nitelenmeye elverişlidir. Yani yukarıdaki vaka örneğinde bastıran zihinsel süreç (nöronal aktivite) bilinçsizdir. Bastırılan zihinsel süreç (nöronal aktivite) ise bilinçdışıdır. Hasta bastırmayı gerçekleştiren bilinçsiz süreç hakında bilgilendirilip aydınlatılabilir ama bu aydınlatma ve açıklama tıpkı birleştirme olgusunu açıklamak gibi bir etki gösterir; yani bilinçsiz beyin aktivitesine fenomenal düzeyde bir temsil şansı tanımaz. Demek ki teknikte "açıklama" bilinçsiz süreçlere uygulanmalıdır. Yorumsa bilinçdışı süreçlere. Bu küçük saptama bile nöroloji bilgisinin psikoterapi tekniğine nasıl katkıda bulunabileceğini örnekler kanısındayım.

Kaynakça

Byrne, R. (1995); The Thinking Ape. Oxford University Press.

Chalmers, D. (1995) ; Facing up to The Problem of Consciousness. J. Of Consciousness Studies. V.2, No 3.

Chalmers, D. (1996) ; The Conscious Mind. Oxford University Press.

Corballis, M. (1991) ; The Lopsided Ape. Oxford University Press.

Cozolino,L. (2002); The Neuroscience of Psychotherapy. Norton Professionall Books.

Crick, F. (1995) ; The Astonishing Hypothesis. Touchtone.

Damasio,A. (1994); Descartes'ın Yanılgısı. Çev. Atlamaz, B., Varlık Yay.

Damasio, A. (2000); The Feeling of What Happens. Vintage.

Ey, H. (1934); Hallucination et Delire. Alcan.

Ey, H. (1973); Traité des Hallucination. (2 cilt). Masson.

Ey, H., Bernard,P., Brisset,Ch. (1978); Manuel de Psychiatrie. Massson.

Fuster, J.M. (2003); Cortex and Mind. Oxford University Press.

Goldberg, E (2001); The Executive Brain. Frontal Lobes and Civilized Mind. Oxford University Press.

Hooft,G. (1996); Maddenin Son Yapı Taşları. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları

Kaplan-Solms,K. ve Solms,M. (2000); Clinical Studies in Neuropsychoanalysis. Karnac.

McCarthy ve Warrington (1990); Cognitive Neuropsychology. Acdemic Press,Inc.

Mesulam, M. (1998) ; From sensation to cognition. Brain,121:1013-1052

Mesulam, M. (2000); Principles of Behavioral and Cognitive Neurology. Oxford University Press

Muckenhoupt, M. (1997); Sigmund Freud. Çev.Akatlı, F.TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları

Mithen, S. (1996); Aklın Tarihöncesi. Türk. çev. Kutluk, İ. Dost Yay. 1999.

Panksepp, J. (1998); Affective Neuroscience. The Foundations Of Human and Animal Emotions. Oxford University Press.

Penrose, R. (1989); Kralın Yeni Usu. Çev. Dereli, Ç. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Rose, S. (2003); The Making of Memory. Vintage.

Solms, M. (1997); Neuropsychology of Dreams. A Clinico-Anotomical Study. Mahwath,NJ; Lawrence Erlbaum Associates.

Solms, M. Ve Turnbull,O (2002) ; The Brain and The Inner World. Odher Press.

Tura, S. M. (1986); Organo-Dinamik Teorinin Epistemolojik Kritiği. İ.Ü.İ.T.F. Psikiyatri ABD. Tıpta uzmanlık tezi.

Tura, S. M. (2005); Kartezyen İkiliği Aşmak. İmago,1.sayı.

Wills, Ch. (1993); The Runaway Brain. Harper Collins Publisher.